

Національна академія наук України
Інститут історії України
Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

IV Міжнародна наукова конференція
«Україна і Велике князівство Литовське
в XIV–XVIII ст.:
політичні, економічні, міжнаціональні
та соціокультурні відносини
в загальноєвропейському вимірі»

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

16–19 вересня 2015 р.

Тези доповідей

Київ – 2015

Оргкомітет конференції

- Смолій В.* академік НАН України (директор Інституту історії України НАН України)
- Копилов С.* д.і.н., проф. (ректор Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка)
- Дубінський В.* к.і.н., доц. (декан історичного факультету Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка)
- Степанков В.* д.і.н., проф. (Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка)
- Газін В.* к.і.н., доц. (заступник декана історичного факультету Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка)
- Ващук Д.* к.і.н. с.н.с. (Інститут історії України НАН України)
- Блануца А.* к.і.н. с.н.с. (Інститут історії України НАН України)
- Черкас Б.* к.і.н. с.н.с. (Інститут історії України НАН України)

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
Протокол № 6 від 25 червня 2015 р.*

Редколегія збірника

Смолій В. (відповідальний редактор)
Боряк Г., Степанков В., Ващук Д. Блануца А. Жеребцова Л.

ISBN 978-966-02-7702-1

- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015

Зміст

Микола Котляр Народження Русі (до постановки проблеми).....	7
Гедиминас Вайткевичус След Гедиминовичей в Подолии.....	9
Саулюс Сарцевичиус Методы идентификации продукции кирпичников средневекового Вильнюса по примеру костёла Св. Николая.....	10
Ритис Йонайтис Головные венчики как индикатор миграционного пути в XIII–XIV вв. через Киев в Литву.....	11
Ирма Каплунайте Роль «Немецкого города» в Вильнюсе во второй половине XIV в.	13
Борис Черкас Инструменты влияния Великого князівства Литовського на Золоту Орду	14
Ірина Хромова Сіверське карбування другої половини XIV ст.	16
Оксана Валенене Развитие пространственной структуры Вильнюса во второй половине XIII – первой половине XVI вв.....	20
Родіон Попель Київська земля як частина Великого Князівства Литовського: порівняння ступеня політичної автономії з XIV ст. до 1569 р.....	21

Андрій Блануца

Старости/державці/намісники у системі поземельних відносин у Великому князівстві Литовському до середини XVI ст. 24

Віктор Атаманенко

Джерела вивчення володінь королеви Бони на Волині 26

Евгеній Черненко

«Проект» господаря Богдана III (1504–1517) по восстановленію орды Шейх Ахмета в пределах Великого Княжества Литовского (1510–1511 гг.) 29

Лариса Жеребцова

Ревізії приватних мит у Великому князівстві Литовському 32

Ірина Кітурка

Реформирование таможенной системы ВКЛ в 1772–1775 гг. 36

Дмитро Ващук

«Водле обычаю права и Статуту Земского»: застосування норм Литовських статутів у повсякденній практиці (на прикладі родини Чорторійських) 38

Валентин Голубев

Аграрная реформа XVI ст. в Великом княжестве Литовском и проблема сельской общины 40

Владислав Безпалько

Матеріали виготовлення одягу сільського населення Волині XVI ст. (за актовими джерелами) 42

Петро Кулаковський

Волиняни в структурі Унійної Церкви на землях ВКЛ (30–40 рр. XVII ст.) 44

Ірина Ворончук

Українська шляхетська родина ранньомодерної доби у внутрішніх зв'язках і стосунках 53

Дмитро Вирський

Україна в Клаудіо Рангоні «Реляції про Польське королівство»
(1604 р.) 57

Тарас Чухліб

Русин з Великого князівства Литовського-королівський комісар
Війська Запорозького (до біографії Станіслава Сигізмунда
Друшкевича: 1621–1699 рр.) 60

Валентин Константинов

Кореспонденція валашского господаря Раду Михни с Яном
Каролом Ходкевичем великим гетманом литовским во время
Хотинской битвы 1621 года 66

Валерій Степанков

Щоденник канцелярський» Я. Радзивілла як джерело
дослідження революційних подій у Поділлі й Південно-Східній
Волині (середина 1649 – перша половина 1651 рр.) 67

Андрій Гурбик

Оборона та звільнення Києва від армії Великого князівства
Литовського (липень – серпень 1651 р.) 72

Олександр Юга

Перспективи козацької України під «опікою» Москви
після 1654 р. в поглядах Альбрехта Станіслава
і Януша Радзивілів..... 77

Сергій Калуцький

Велике князівство Литовське у зовнішній політиці уряду
гетьмана Б. Хмельницького: погляд В. Липинського 80

Володимир Газін

Литовська верхівка та «українське питання»: політика
шляхетсько-магнатських кіл ВКЛ стосовно козацької України
в умовах російсько-польської війни 1654–1667 рр. 84

Александр Довнар

Конфликт в городской общине: пути его решения на примере конфликта рады города Пинска Ивана Левашевича и пинского магистрата 1650–1670-х годов 86

В'ячеслав Станіславський

Участь представників Великого князівства Литовського в обговоренні українських справ з російським резидентом у Речі Посполитій Прокофієм Возніциним (1688 р.) 88

НАРОДЖЕННЯ РУСИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

МИКОЛА КОТЛЯР

Київ

З Бертинських анналів (30-ті роки IX ст.) відомо, що у 839 р. до франкського короля Людовіка Благочестивого завітало руське посольство, яке повідомило, що послано своїм царем (хаканом). Доля посольства невідома, джерело уривається на подіях того самого року. 839 р. є першою датою в передісторії Давньоруської держави, яка почне утворюватися півтора століттями пізніше.

Наступною важливою датою в ранній історії Русі є 860 р., коли руський флот під проводом Аскольда і Діра (що отаборились у Києві незадовго перед тим, прийшовши з руської Півночі) вдерся до бухти Царгорода Золотий Ріг і почав облягати візантійську столицю. Складач «Повісті временних літ» відгукнувся на подію словами: «Наченшю Михаилу царствовати, нача ся прозывать Руска земля. О сем бо увѣдахомъ, яко при сем цари приходиша Русь на Царьгородъ, яко же пишется в лѣтописаньи гречьстемь. Тѣм же отселе почнем и числа (рік рокам) положимъ...». Ці слова вписані Нестором під 852 р., яким і відкривається датована частина його «Повісті». Згідно переконання літописця, похід на Царгород знаменував початок історії Давньоруської держави. Сучасні вчені також розглядають згаданий першим нашим істориком напад Русі на Візантію як подію світового значення. Стаття прив'язана до часів Імператора Михаїла (вступив на престол 842 р.) і походу Аскольда і Діра на Константинополь 860 р.

Напад на Царгород дійсно визначив початок давньоруської історії, ставши ключовою подією в житті Русі. Похід руського флоту на Царгород описаний Нестором під 866 р. (відповідає 860-му): «Иде Аскольдъ и Диръ на Греки, и прииде въ 14 лѣто Михаила цесаря. Цесарю же отшедшю на огаряны, и дошедшю ему Черные рѣки, вѣсть епархъ посла к нему, яко Русь на

Царьгородъ идетъ, и вратися царь»¹. Дослідники встановили, що літописна розповідь про напад раті Аскольда і Діра на Царгород побудована на майже дослівному перекладі уривку з візантійської хроніки Симеона Логофета, а також Хроніки Георгія Амартола. Руси досягли успіху, імператор виплатив їм данину, й вони одержали паруси й інше спорядження і харчі на зворотний шлях².

Під 862 р. Повість временних літ і Новгородський перший літопис молодшого ізводу вмістили «Казання про закликання варягів», в якому йдеться про те, що слов'яни і неслов'яни руської Півночі закликали варязького конунга Рюрика з братами: «Да поидетъ княжить и владѣтъ нами»³. Прийшло трое братів-варягів Рюрик, Труор і Синеус, вокняжились у Новгороді, Білоозері й Ізборську. По смерті братів князем залишився Рюрик. Цей 862 рік нашими російськими сусідами проголошений «годом рождения российской государственности». Вчені цю версію не поділяють.

Історики не може не кинутися у вічі легендарний, суто фольклорний характер літописної статті 862 р. Навіть Новгорода в ті часи ще не було, він виник у середині X ст. Та й дата 862 р. невірна, вона відповідає справжній: 856 р. Головне ж, є сумнівним її зміст. Адже йдеться про утвердження варязької династії на півночі Русі, яка перервалася із смертю сина Івана Грозного Федора у 1598 р. Про державу чи державність у статті немає ні слова.

Тому у вітчизняній і світовій науці роком створення давньоруської державності вважається 882-й. Ця дата певною мірою умовна, адже держави не створюються в один рік. Але утвердження Олега в Києві стало вирішальним кроком на шляху

---

¹ Повесть временных лет. – СПб., 1999. – С. 13.

² Кузенков П.В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках // Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г. Проблемы источниковедения. – М., 2003. С. 160 и далее.

³ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Под ред. и с предисл. А.Н. Насонова. – М.; Л., 1950.

державного будівництва в середовищі східного слов'янства. Тоді Олег прийшов з дружиною до Києва, усунув Аскольда і Діра (за версією літописця, вони одночасно правили в Києві, хоча історики вважають, що тоді в Києві сидів хтось із братів) і проголосив місто столицею новонароджуваної держави. Так виглядає початок створення давньоруської державності.

СЛЕД ГЕДИМИНОВИЧЕЙ В ПОДОЛИИ

ГЕДИМИНАС ВАЙТКЕВИЧУС

Вильнюс

Во второй четверти 13 в. князем племенного союза Литва Миндаугасом созданное государство основывалось на княжеском авторитете и его рати.

После гибели Миндаугаса (1263 г.) возникшая смута показала потребность в более эффективной государственной инфраструктуре.

Во время правления князя Трайдяниса (1268–1285 гг.) в качестве оплота княжеской власти была создана система княжеских дворов (*königische hofen*), заселяя в них беженцев из племён балтов попавших под власть хрестьян.

Существенный перелом в строительстве государственной инфраструктуры произошел с приходом династии Гедиминовичей. Её родоначальники братья Бутегейдис и Пукуверас начали строительство мощных замков создав линию обороны Немана и р. Юра, так решив вопрос принадлежности западной Литвы к ВКЛ, а внутри страны, развернув строительство комплексной фортификационной системы, основали княжескую столицу в Вильнюсе (её воздвигли уже сыновья Пукувера Витянис (1295–1316) и Гедиминас (1316–1341). Прогрессивным новшеством её были эшелонирование системы обороны, внедрение очагово-звеньевое принципа обороны, обеспечение взаимодействия отдельных частей обороны. Исключительной особенностью фортификаций Вильнюса был подбор и использо-

вание местности пригодной для ведения анфиладного обстрела почти всего периметра куртин.

Сын Гедимины Кариот, оказавшийся на Подолии, повторил стратегию своего отца основывая и укрепляя 4 города – Скала Подильская, К.-Подольск, Смотричь.

Червоноград. Тактические характеристики местности Скалы Подильской повторяют полиоркетику холмистой части Вильнюса – *Curvum Castrum*.

МЕТОДЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПРОДУКЦИИ КИРПИЧНИКОВ СРЕДНЕВЕКОВОГО ВИЛЬНЮСА ПО ПРИМЕРУ КОСТЁЛА СВ. НИКОЛАЯ

САУЛЮС САРЦЯВИЧЮС

Вильнюс

В историографии Литвы уже давно поднимался вопрос о хронологии первых кирпично-каменных строениях на территории нынешней Литвы. В последнее время уже никто не сомневается, что впервые такие строения появляются в столице ВКЛ Вильнюсе. Такой вывод исследователями был сделан после проведённых многолетних археологических раскопок на территории Нижнего замка и Кафедрального собора Вильнюса. Однако мнение исследователей о датировке ранних кирпичных строений разошлись. Одни их отождествляли к эпохе короля Миндаугаса (середина XII в), а другие – к княжению Гедимины (начало XIII в.). Новейшие данные же, которые предоставил дендрологический метод, неопровержимо доказали, что кирпичные строения в Вильнюсе появились не ранее 1286–1292 годов. В дискурсе ученых надо заметить одно немаловажное обстоятельство касающейся использования методики. Дело в том, что при датировании зданий, особенно при начальной стадии исследований, когда археологические данные не были в полном мере обобщены, главный материал датировки было само здание. Архитекторы-реставраторы выявляли «этапы

строительства», систему кладки кирпича, а также измеряли сам кирпич, составляя соотношение между его параметрами. Главным образом эти данные и послужили при датировании зданий. Надо заметить, что этот уже многие десятилетия применявшийся метод имеет свои недостатки. Не имея исторического и археологического контекста, его погрешности при датировании строений слишком велики. Напрашивается вопрос – возможно ли тут что либо изменить? Докладчик на этот вопрос отвечает утвердительно.

Главная теза докладчика – кирпич, как продукт, отображает профессиональный опыт его сделавшего мастера. Этот профессионализм можно измерить физико-химическими а также трасологическими методами. Эти методы были использованы при исследовании костела Св. Николая в Вильнюсе. Докладчик в своем докладе представляет главные выводы такого методологического подхода.

ГОЛОВНЫЕ ВЕНЧИКИ КАК ИНДИКАТОР МИГРАЦИОННОГО ПУТИ В XIII–XIV ВВ. ЧЕРЕЗ КИЕВ В ЛИТВУ

РИТИС ЙОНАЙТИС
Вильнюс

Отличительная черта Вильнюса – его многоконфессиональность. Со второй половины 13 в. в языческом городе, вероятнее всего по приглашению великого князя, поселились православные, а с конца 13 – начала 14 в. и католики. С начала 14 в. православная община Вильнюса жила в Русском конце (*Civitas Rutenica*), окруженного церквями и возле дорог восточного направления. Кто были эти первые православные переселенцы и от куда они пришли? На эти, и другие не мало важные вопросы нам поможет ответить обширный археологический материал, выявленный при раскопках в центральной части *Civitas Rutenica*.

В 2005 г. здесь был обнаружен могильник, исследования которого ведутся до нынешнего времени. Женские погребения выделялись богатым погребальным инвентарем – головными венчиками из тесненных бляшек, ожерельями, разного типа перстнями, браслетами, височными кольцами. Ювелирные изделия отличались своим высоким мастерством, почти все изделия серебряные, бляшки были с позолотой. Очень схожий материал был выявлен при раскопках в Кярнаве, первой столицы Литвы. Все эти изделия явно не местного происхождения – может они были сделаны и местными мастерами, но под очевидным влиянием славянских традиций. Изучение рисунков, форм, распространение бляшек на территории Литвы и сопредельных государств, позволяет отследить пути миграции первых православных жителей Литвы.

Как известно, с конца XI в. на Руси в уборе прослеживается византийское влияние, что связано с христианизацией Руси. На рубеже XI–XII вв. основным элитарным убором становится эмалевый. На убрус надевается ярус отельных дужек и диадема. Во второй половине XI – первой трети XIII в. при изготовлении убора и украшения используются различные техники, что говорит о наивысшем развитии ювелирного дела. В это же время развивается и распространяется техника тиснения.

Активное распространение техники тиснения происходит на рубеже IX–X вв., а развитые тисненные формы датируются серединой X в. включительно. С этим согласны большинство исследователей. По мнению Б.А. Рыбакова, тиснение появилось в древнерусских городах под влиянием византийской культуры. При помощи тиснения можно было изготавливать более мелкие, но не менее красивые предметы убора.

Не являются ли литовские бляшки упрощенными копиями древнерусских элитарных форм, чему, естественно, способствовало развитие тиснения? Полностью овладев тиснением, опытный мастер уже мог производить бляшки и для простых горожан.

Но как такая традиция и техника появились в Вильнюсе и Кярнаве? Мы знаем, что традиция берет свое начало в Византии, оттуда попадает на Русь. Такие же бляшки обнаружены в бело-

русском Понеманье – в Новогрудке, в части ятвяжских могильников.

По моему глубокому убеждению, первые носители православной веры в Вильнюс и Кярнаве пришли из Галицко-Волынских земель. Вероятнее всего, они и принесли с собой как традицию ношения диадем/венчиков, так и традиции их изготовления. Чтобы быть в этом более уверенным, мне еще предстоит обратиться к археологическому материалу Галицко-Волынских городов. Но само направление движения ясно: Византия – Русь – Галицко-Волынские княжества – белорусское Понеманье – Вильнюс/Кярнаве – остальная Литва.

РОЛЬ «НЕМЕЦКОГО ГОРОДА» В ВИЛЬНЮСЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIV В.

ИРМА КАПЛУНАЙТЕ

Вильнюс

Особенность Вильнюса – он рос и развивался под влиянием нескольких конфессиональных общин – язычников, православных, католиков. В данном докладе анализируется одна из таких Вильнюсских конфессий – католическая община.

Для того чтобы понять значение католической части Вильнюса, выявлены два основных направления (исследуемых аспекта). Первое – католическая община и ее влияние на политическую, экономическую, культурную историю города. Становление Католической части Вильнюса, по сути, предопределило распространение Немецкого права в краевой правовой системе. Надо иметь в виду, что до 1387 г. католики в Вильнюсе были иноверцами. Для того, чтобы привлечь пришельцев в языческий, т.е. опасный край, Великие Литовские князья должны были им гарантировать, используемое на большей части Западной Европы, немецкое право. Со временем немецкое право распространяется не только на переселенцев, но и на

местных жителей. Так, появление немецкой общины ускорил появление городского самоуправления. Католики неотъемлемы от формирования слоя горожан. На начальном этапе формирования, они действовали как вассалы великого князя, от него зависевшие и жившие в подоле. Начавшиеся во второй половине 14 в. развитие католической общины в дали от княжеской резиденции, и появление нового пригорода, так называемого Немецкого города, уже показывает развитие слоя горожан, производство для рынка большую независимость общины. Католики связаны и усилением класса ремесленников во второй половине 14 в., специализацией ремесел; они неотъемлемы от появления в Вильнюсе каменного строительства.

Второе – это значение католической части города для Вильнюсской пространственной структуры. Появление каменных костелов – строений нового типа на всегда изменили Вильнюсский пейзаж. Вокруг одного из них – костела Св. Николая как пригород и появился Немецкий город. Его появление корректировало формирование сети улиц (дорог). После крещения Литвы начав строительство каменного костела Св. Девы Марии и францисканского монастыря, деятельность людей начала распространяться на северно-западную часть нынешнего старого города. Так бывший пригород стал важной частью развивающегося города.

ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО НА ЗОЛОТУ ОРДУ

БОРИС ЧЕРКАС

Київ

У 30-х рр. XV ст. Велике князівство Литовське вразили внутрішньополітичні кризи, що вилилося у громадянську війну. Але не дивлячись на це, зміни в політичному житті українського степу не залишались непоміченими литовськими правителями. Більше того, новий хан Саїд Ахмат, який переміг свого про-

тивника Улуг Мухаммеда, маючи під рукою потужну армію, все одно був змушений просити Свидригайла (який на той момент контролював лише українські і частково білоруські землі ВКЛ) дати дозвіл на кочування по кордону ВКЛ. У цьому сюжеті яскраво проявився факт впливу ВКЛ на Золоту Орду та її уламки. Дані про цей вплив містяться у документах аж до XVIII ст. На сьогодні є можливість виокремити кілька інструментів впливу ВКЛ на Золоту Орду.

Військовий тиск. ВКЛ поширила свої кордони на території, що з давнини мали гарні пасовиська і взагалі умови для проживання номадів (особливо в такі критичні пори року як зима і літо). Відповідно, спроби кочовиків закріпитися на цих землях чи хоча б проникнути без дозволу ВКЛ, закінчувалися ударами військ Гедиміновичів. Проте небезпека для кочовиків з боку ВКЛ чекала і на більш віддалених теренах, оскільки контроль над річками і наявність укріплених містечок на виступах в степ, давали змогу осілим народам наносити удари навіть в Приазов'ї, Причорномор'ї і Буджаку.

Військова допомога. ВКЛ з числа як українського населення так і номадів-федератів направляла військові загони на допомогу тому чи іншому претенденту на ханську владу.

Військовий захист. У випадку поразки представник ординського нобілітету мав можливість втекти на територію, що була підконтрольна ВКЛ, маючи можливість сховатись під захистом її міст і військ.

Матеріально-фінансова допомога. Ординська аристократія перманентно потребувала значних фінансів та взагалі матеріальної підтримки сировиною, харчами, зброєю тощо.

Укриття під час природних катаклізмів. В умовах посух чи важких холодних зим для кочовиків поставала гостра проблема укриття свого населення і скота. Лісостепова частина, яка перебувала під контролем ВКЛ з її унікальними природними умовами (наявність балок, відсутність дефіциту вологи тощо) була якраз тим містом, де можна було сховатись. Крім того важливу роль грали і міста, в яких номади могли перезимувати.

Наведені інструменти були «природними», їх отримувала «у спадок» будь-яка держава, що приходила на українські землі.

В той же час існував ще один інструмент, який був вироблений виключно владою ВКЛ. Мова йде про *політико-правову допомогу*. З моменту видачі Токтамишем ярлика Вітовту, цей документ і процедура його надання чи підтвердження, стала важливим інструментом впливу Гедиміновичів на ординців. Справа в тому, що Токтамиш був останнім легітимним ханом Золотої Орди. Всі його наступники мали проблему у визнанні їх законними правителями, як частиною населення Улусу Джучи, так і сусідніми країнами. При цьому фактом прийняття ярлика від того чи іншого Чингізіда ВКЛ визнавало його легітимним ханом, тобто нащадком Токтамиша. А вже через це і всіма іншими європейськими правителями, оскільки ВКЛ вдалося зайняти місце «очей» і «брами» Європи щодо Золотої Орди. Недарма Гіреї, які не були Токтамишевичами і стосовно легітимності яких були питання, зрозуміли цей момент і тримались за нього аж до Люблінської Унії.

СІВЕРСЬКЕ КАРБУВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV СТ.

ІРИНА ХРОМОВА

Київ

Група монет, які умовно визначаються дослідниками як «сіверські монети» є наслідуваннями джучидських зразків карбування третьої чверті XIV ст., а саме – денгі Гійас ад-Дін Мухаммеда або Мухаммеда-Булака хана за визначенням Г. Федоровим-Давидовим (1423–1427) – монетний двір Орда (772, 773, 777 рр.х.).

Наслідування денгам Мухаммеда були широко розповсюджені на території Західної частини Улуса (Мамаєва Орда) і прикордонних територіях між Ордою, Великим князівством Литовським та удільними князівствами Північно-Східної Русі⁴ На

---

⁴ *Хромов К.* Новое в изучении Новгород-северских подражаний джучидским дирхемам третьей четверти XIV века // Международная нумизма-

сьогодні їх відомо не більше 30 екземплярів (враховуючі приватні колекції), карбування яких дослідники пов'язують з територією Новгород-Сіверського князівства, а хронологічно відносять до 1370–1380 рр.

Сіверські наслідування із загальної маси подібних наслідувань виділяються в окремий масив за рахунок своїх метрологічних особливостей. Їх, на наше переконання, можна розподілити на три групи: наслідування з кириличною легендою на аверсі, з князівським знаком на одному боці – князівські випуски і наслідування без певних вирізняльних зображень, які за стилістичними чи іншими характеристиками можна віднести до карбування на згаданій території⁵.

Монети перших двох груп найбільш досліджені і віднесені до князівських емісій часів Дмитра Ольгердовича (старшого) та Дмитра (Корибута) Ольгердовича. Час карбування цих монет можна визначити між 1371 та 1376 рр., +2–3 рр., що відповідає рокам князювання Дмитра Ольгердовича у Чернігові. Оскільки з території Брянської області (теж уділ Дмитра Ольгердовича), за свідченнями російських дослідників та місцевих колекціонерів, походить значна кількість знахідок наслідувань саме ординським денгам Мухаммада з певними метрологічними і стилістичними особливостями, які дають підставу вважати їх ранніми випусками монет Дмитра Ольгердовича Брянського⁶, то з великою долею вірогідності припускаємо: ці й подібні їм наслідування та кілька відомих на сьогодні іменних монет зі слов'янською легендою, склали основу грошового обігу Брянського і Чернігово-Сіверського князівств у 70-ті рр. XIV ст. Це відповідає і вмісту Борщевського скарбу⁷. Всі знахідки

тическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 26-28 апреля 2006 г. Тезисы докладов. – С. 158–159.

⁵ Там же.

⁶ Хромов К. Новое в изучении Новгород-северских подражаний... – С. 158–159.

⁷ Хромов К., Хромова И. Новгород-Северская монета Дмитрия Ольгердовича // Труды международных нумизматических конференций // Труды IV международной нумизматической конференции «Монеты и денежное

об'єднує техніка виробництва – вирізання з металевих пластин. Точне місце карбування сіверських випусків Дмитра Ольгердовича досі не встановлено через відсутність достовірної інформації.

Джерельна база сіверських монет князівського карбування, знахідки яких локалізуються на території Подніпров'я, на сьогодні не досить репрезентативна і не перевищує кількох десятків екземплярів. Більшість відомих сіверських монет, які дослідники відносять до карбування новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута Ольгердовича (5 з 9 екз.) походять зі складу Борщівського скарбу 1948 р. і є наслідуваннями монет ординського хана Гійас ад-Дін Мухаммеда (772 р.х.=1370 р., 773 р.х.=1371 р., 777 р.х.=1375/76 р.). Хронологічні межі емісій визначаються 1370–1380 рр. Незначна кількість пам'ток нумізматики Сіверського князівства XIV ст. робить їх визначення дуже проблематичним. Здебільшого, монети визначаються за двома основними ознаками: наявності характерного знаку та присутності імені князя.

Відмінною рисою монет Дмитра-Корибута є знак у вигляді хреста з заокругленими нижніми відростками. Пояснення походження та призначення цього знаку досі не знайдено.

За ваговими показниками монети Дмитра-Корибута можна умовно поділити на «легкі» та «важкі». Крім ваги, основною відмінністю є оформлення аверсу монет, а саме – варіанти накреслення знаку. Поєднання цих характеристик дає змогу виділити 3 групи монет Дмитра-Корибута. Всі екземпляри підходять під вагу джучидських дирхемів, карбованих в Орді в 60–70 рр. XIV ст.

Останнім часом, до раніше відомих екземплярів (опублікованих та зі складу музейних колекцій) додалася інформація про нові знахідки монет сіверського карбування. Усі знаходяться у складі приватних колекцій України. Основне місце серед них займають монети, віднесена до карбування Дмитра-

Корибута Ольгердовича⁸. Зокрема, звертає на себе увагу екземпляр карбований в одному випуску з монетою зі складу Борщівського скарбу, інв. № 6534. Реверс містить наслідування Ординському карбуванню Гійас ад-Діна Мухаммеда⁹. Також, зустрічаються наслідування з нехарактерним виконанням символічних «князівських знаків»¹⁰. Є досить цікавий екземпляр наслідування із зображенням вершника¹¹. Невелика кількість екземплярів третьої групи сіверських монет¹².

Джерельна база сіверського карбування останнім часом активно поповнюється за рахунок поодиноких випадкових знахідок. Завдяки цьому актуальність даної тематики серед українських дослідників тримається на досить високому рівні. Нові джерела, проте, не претендують поки на перегляд визнаних класифікаційних схем. Досі лишається відкритим питання щодо іконографії монет Дмитра-Корибута Ольгердовича.

---

⁸ <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-s-knyazheskim-znakom-7908385>; <http://archive.violity.com/moneta-novgorod-siverskogo-knyazhestva-7782289>; <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-s-knyazheskim-znakom-7777897>; <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5889905>; <http://archive.violity.com/anonimnaya-moneta-s-knyazheskim-znakom-yakorevidnaya-tomga-severskoe-knyazhestvo-5877573>; <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5725361>; <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5475847>; <http://archive.violity.com/moneta-novgorod-severskogo-knyazhestva-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5366233>.

⁹ <http://forum.violity.kiev.ua/viewtopic.php?t=916544>.

¹⁰ <http://archive.violity.com/severskaya-moneta-357984>; <http://archive.violity.com/nachikan-koributa-622228>.

¹¹ <http://auction.violity.com/6292793-moneta-dmitriya-koributa-podrazhanie-so-vsadnikom>.

¹² <http://archive.violity.com/novgorod-siverskoe-podrazhanie-9499485>; <http://archive.violity.com/podrazhanie-ne-atributirovannoe-predpolozhitelno-severskoe-lokalnoe-1370-1380-h-g-g-8409091>; <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-7778015>; <http://archive.violity.com/podrazhanie-dangu-9588187>; <http://archive.violity.com/severskie-podrazhanie-620932>.

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ВИЛЬНЮСА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВВ.

ОКСАНА ВАЛЕНЕНЕ

Вильнюс

Пространственная структура, или организация материальных объектов – это один из основных компонентов города, формирующих его индивидуальность. Развитие пространственной структуры происходит в постоянной связи с потребностями общества и всегда в результате управления и планирования. Поэтому пространство города формируют геометрически правильные структуры разных направлений и размеров, в которых все объекты функционируют сообща, соответственно требованиям определенного исторического момента. Видимость хаоса, которая характерна для планов множества больших исторических городов, возникает из-за перекрытия и деформаций правильных структур, в процессе приспособления к постоянно изменяющимся условиям развития. Наиболее значимые изменения пространственной структуры, которые воздействуют глобально на весь город, характерны для революционных исторических моментов и отображают кардинальные переломы в жизни общества. Следы изменений сохраняются в материальной ткани города, и их дешифровка при помощи выделения правильных структур и анализа динамики их трансформаций – один из возможных способов познания развития города. Актуальность этого метода состоит в том, что он позволяет не только охватить динамику пространственной структуры, но и анализировать социальные процессы, послужившие причиной изменений. Это особенно важно при изучении раннего периода, для которого обычно характерна скудность письменных источников.

Цель доклада – охарактеризовать развитие пространственной структуры Вильнюса в период от основания города во второй половине XIII века до его реорганизации в первой половине XVI

века, после постройки городской оборонной стены. В это время возникла и сформировалась средневековая столица, чье развитие проходило под воздействием процесса становления Великого княжества Литовского, сопутствовавших ему формирования институций администрации и планирования города, а также социальной и экономической политики, проводимой разными правителями. В контексте этих факторов, на основании обобщения письменных источников, археологических, архитектурных (исследования стилистики каменных зданий), а также топографических данных (реконструкция палео-рельефа) будет рассмотрено развитие замковых комплексов и города. Будет представлено состояние пространственной структуры на разных этапах: районы города и их связи, направления расселения, предпосылки развития, изменений и исчезновения отдельных коммуникационных узлов, и т. д. Также будет охарактеризовано соотношение между планом средневекового Вильнюса и его современным обликом.

КИЇВСЬКА ЗЕМЛЯ ЯК ЧАСТИНА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: ПОРІВНЯННЯ СТУПЕНЯ ПОЛІТИЧНОЇ АВТОНОМІЇ з XIV ст. до 1569 р.

РОДІОН ПОПЕЛЬ
Мінськ

Вивчення історії українських земель у складі Великого Князівства Литовського являє собою перспективний напрямок історичних досліджень. Для Білорусі актуальність цієї тематики (яка у нас майже не вивчалася) обумовлено її залученість в білоруський історичний контекст через те, що наші землі і народи були пов'язані протягом приблизно двох століть в рамках єдиної держави – ВКЛ. При цьому в українській історіографії вивчення “литовського” періоду історії України хоч і стала предметом низки досліджень [5, 6, 9], але і до нашого

часу не є “центром тяжіння” уваги місцевих істориків. “Литовська” епоха нерідко як би “губиться” у звичній канві українській історіографії між такими її популярними темами, як історія домонгольського Давньої Русі і часи казаччини. Але, разом з тим, тривалий період перебування значної частини українських земель у складі Великого Князівства Литовського було надзвичайно важливим для історії України, розвитку її культури, а також консолідації її окремих регіонів у складі єдиного державно-політичного організму.

Не буде перебільшенням сказати, що серед українських земель, що в XIV ст. поступово увійшли до складу Великого Князівства Литовського, одне з головних місць посідала Київська земля. Найбільша з усіх земель ВКЛ, Київська земля мала велике значення у військовому (захист від загрози з боку Кримського ханства і Московської держави), культурним і релігійним (Київ – стародавній центр християнства), економічним (місцезнаходження важливих торговельних шляхів, биття власної монети) і ін. сенсах [3, с. 8; 1, с. 156; 4, с. 24-31]. При цьому історія тогочасної Київщини має справді багато “білих плям”, причиною чому є і ще відносно невелика кількість звернених у науковий обіг історичних джерел. У цих умовах особливого значення набуває: по-перше, введення в наукових оборот відповідних джерел; по-друге, систематизація та структурування отриманої інформації, що дозволило б більш глибоко подивитися на те місце, яке Київська земля займала у складі ВКЛ, а насамперед – у політичній системі цієї держави.

Природним процесом після приєднання Київської землі до ВКЛ була її інтеграція в політичну систему Великого Князівства. На цьому шляху Київська земля протягом XIV – середини XVI ст. мала в адміністративно-територіальній структурі ВКЛ різний статус і, відповідно, різний ступінь політичної автономії. Значну допомогу у визначенні місця і ролі Київщини у складі ВКЛ може дати, на наш погляд, системний підхід. Тут важливо врахувати такі структурно-функціональні системні частини, як юридичний статус Київської землі у складі ВКЛ (у різні часи це була «земля», Князівства, воєводства), правову систему самої

Київщини та її взаємозв'язку з литовським правом метрополії [8, с. 94-95], фактичні владні повноваження київських чиновників (цікавим в цьому світлі є, наприклад, питання про ступінь глибини адміністративно-територіальної реформи Вітовта 1390-х рр. на Київщині). Важливим є і визначення ролі Київської землі в церковному житті ВКЛ (Київ – номінальна кафедра православного митрополита), а також ступінь реальних повноважень київських чиновників в економічній сфері, що безпосередньо впливало на ступінь політичної автономії Київщини в той чи інший період. Ще одним вкрай важливим (а може бути, і визначальним) чинником, що впливає на місце Київської землі у складі ВКЛ, був стан і структура київської аристократичної еліти та її взаємини з центральною політичною елітою ВКЛ [2, с. 97-102], що мали тоді як спокійний і компромісний, так і конфліктний характер. Зауважимо, що процеси консолідації знаті, розвитку шляхетських рухів, придбання шляхтою широких політичних прав стали, на наш погляд, ключовим фактором переходу Київського воєводства (і ряду інших воєводств) ВКЛ до складу Польщі в 1569 р. Але крім розгляду внутрішнього стану справ у Київській землі у відповідний період також має значимість і порівняльний аналіз ступеня політичної автономії Київщини з іншими землями ВКЛ, мали старі традиції у самоврядуванні, власні правові, економічні системи або навіть власну державність, такими як Новгород-Сіверська земля, Поділля, Полоцька, Вітебська та ін. землі.

Бібліографічний список:

1. Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – Київ: Либідь, 1995. – 816 с.
2. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 4. – 1993. – 544 с. – Розділ I. – С. 1–9.

4. *Любавский М.К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М.К. Любавский. – Москва, 1915.

5. *Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою // Україна крізь віки. У 13-ти тт. – К.: Альтернативи, 1998–1999. – Т. 6 / НАН України. Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.

6. *Шабульдо Ф.М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского / Ф.М. Шабульдо. – Киев: Наукова думка, 1987. – 181 с.

7. *Эйдзінтас А., Бамблаўскас А., Кулакаўскас А., Тамашайціс М.* Гісторыя Літвы. – Вільня: SANTARA, 2014. – 280 с.

8. *Юхо Я.* Кароткі курс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мінск, 1992.

9. *Яковенко Н.М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н.М. Яковенко. – Київ: Генеза, 1997. – 312 с. (вид. 2-ге, перероблене та розширене: Київ: Критика, 2005. – 584 с.; вид. 3-тє, перероблене та розширене: Київ: Критика, 2006. – 584 с.).

СТАРОСТИ/ДЕРЖАВЦІ/НАМІСНИКИ У СИСТЕМІ ПОЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ ДО СЕРЕДИНИ XVI ст.

АНДРІЙ БЛАНУЦА

Київ

По-перше, він був представником великого князя на місці, від імені володаря здійснював керівництво по обороні та життєдіяльності замку й навколишньої території, що до нього прилягала. Це виражається, зокрема, в наданні місцевому нобілітету землі й маєтностей за несення прикордонної служби. Документально такі дії зафіксовані у підтверджувальних документах великих князів литовських, якими вони засвідчували

правочинність земельних пожалувань старост/намісників. Наприклад, 30 серпнем 1507 р. датований Підтверджувальний лист Сигізмунда I Старого зем'янину Брацлавського повіту Семену Кішці на селища Ханів, Ошитків, Ошпекове, Пальчикове та озеро Удеч у Брацлавському повіті вічним правом. Підставою для підтвердження селищ стали надавчі листи Казимира та Олександра Ягеллончика, а також брацлавського намісника кн. Михайла Васильовича Чорторійського¹³. 12 березня 1536 р. Сигізмунд I Старий своїм листом підтвердив Грицьку Олексієвичу право на володіння сільцем Новоселицею у Вінницькому повіті, записаного йому черкаським і канівським старостою Остафієм Дашковичем вічним правом¹⁴. Очевидно, що у час, коли Грицько Олексієвич отримав указане село у власність Остафій Дашкович тимчасово поєднував уряди канівського і черкаського старости з вінницьким.

У 20-х роках XVI ст. активно фігурує в актах ЛМ овруцький намісник пан Михайло Халецький. Так, 10 жовтня 1522 р. він за наказом Сигізмунда I Старого надав Довмату Єрмеєвичу пусту землю в Овруцькому повіті¹⁵, а 7 жовтня 1524 р. також за наказом великого князя литовського надав овруцькому зем'янину Федку Омеляновичу Вешняку пусту землю і пuste Зенківське дворище в Овручі¹⁶. Розпорядчим листом від 16 вересня 1523 р. Сигізмунд I Старий наказував овруцькому наміснику ув'язати господарського слугу Федка Омеляновича у пусту путну Волненицьку землю і пuste дворище в Овручі¹⁷. Як бачимо, у цьому випадку на намісника покладалися функції виконання наказів та розпоряджень верховного правителя.

---

¹³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995. – P. 217.

¹⁴ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 612–613.

¹⁵ Lietuvos Metrika. Kn. 12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. – Vilnius, 2001. – P. 158.

¹⁶ LM 12. – P. 333.

¹⁷ LM 12. – P. 247–248.

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ВОЛОДІНЬ КОРОЛЕВИ БОНИ НА ВОЛИНІ

ВІКТОР АТАМАНЕНКО

Остроз

У володінні королеви Бони знаходилися, починаючи з 1519 р., маєтності практично в усіх українських землях Польщі та Литви. Вони на 50-ті рр. XVI ст., коли вона їх втратила, розбудовувалися, загосподарювалися, давали значні прибутки. В багатьох з них проводилася уніфікація селянського землекористування – зразок майбутньої волочної поміри. Господарська активність супроводжувалася розвитком обліку в крупному землеволодінні. Зміни в економічній сфері, новації в організації панського господарства, які були пов'язані з впровадженням в його структуру виробничих та торгівельних чинників сприяли цьому чи не в першу чергу. Звичайно, контролю, а отже й відповідної документальної фіксації, вимагало й засноване переважно на простому оподаткуванні дофільваркове господарство, але воно носило узагальнюючий характер. В цьому облік у приватних володіннях не дуже відставав від такого ж латифундійного за характером державного. Навіть господарські обстеження, результати яких фіксувалися в інвентарних описах, укладалися вже в XV ст. щодо маєтностей як державних, так і церковних та шляхетських. Діяльність Бони справила значний вплив і на увагу до маєткової та облікової документації і вишкіл добрих господарників.

Джерела вивчення господарської діяльності адміністрації Бони на Волині представляють собою дві групи документальних комплексів. Перша з них відклалася у книгах Литовської Метрики і є сукупністю різноманітних джерел актового характеру, а друга – документи описово-статистичного характеру, які стосуються Кременецької та Ковельської волостей (відклалася в матеріалах Коронного Скарбу). Це – інвентарі відповідно 1548 та 1556 рр. До них можна додати й частини ревізій 1545 та 1552 рр., які стосуються маєтностей Бони.

До документного забезпечення господарської діяльності Бони відносять три книги Литовської Метрики, які дістали назву Метрика Бони, з яких опубліковано тільки одну. З інвентарів окремих маєткових комплексів опубліковано опис Кременецької волості. Ще один інвентар (с. Блудів) створювався при продажу маєтку Богданом Хребтовичем королеві Боні, але зберігався серед документації останньої. І тільки судовий розгляд межових справ перед великим князем у 1541 р. спричинив внесення інвентаря до документів Метрики. Саме оформлення цього внесення характеризує рівень розвинутої та вагу таких документів. Це було не повне вписання, а тільки внесення найважливіших інформаційних елементів: перелік підданих селян за категоріями, окремі повинності при згадці про їх присутність безпосередньо в тексті інвентаря, розміри митних платежів.

Більшість джерел статистичного та облікового характеру, які створювалися в володіннях Бони, до книг Метрики не потрапляли, більше того, вони знаходилися на зберіганні в коронному Скарбі. Можливо, це було проявом уваги власниці до таких документів та часте до них звертання для поліпшення управління та забезпечення ефективного функціонування.

Значення документів, які відклалися в Метриці важливе з точки зору дослідження ряду, але не всіх, якщо йдеться про Волинь, заходів Бони та її адміністрації. Це різноманітні розпорядження, інструкції, накази тощо. Також – маєткові (володільчі) документи. Результативність дій, відображених у подібних актових джерелах, можна встановити на основі джерел облікових та описово-статистичних. Саме до таких і можуть бути віднесені згадані інвентарі (і це далеко не головне їх дослідницьке значення). Їх інформативна вага в даному контексті зростає за наявності ряду подібних документів для кожного маєтку.

Ці інвентарі відрізняються детальністю, в них наявне не тільки відображення джерел прибутків, але й містяться переліки залежного населення, зафіксувавши таким чином обов'язковий елемент всіх наступних інвентарів як державних, так і приватних маєтностей. Це знайшло відображення, наприклад в

описі Кременецького староства 1563 р. та інвентарях шляхетських маєтків 60-х років XVI ст. Найдавніший збережений інвентар волинських латифундій Бони стосується Кременецької волості (1548 р.). Поряд з іншими подібними джерелами він дає можливість вивчення соціально-економічних змін протягом урядування тут адміністрації Бони. Опис Ковельщини було створено вже після його повернення до великокнязівських володінь – у 1556 р. але його укладачі не могли не використовувати створюваної раніше документації. Ці інвентарі відрізняються детальністю, в них наявне не тільки відображення джерел прибутків, але й містяться переліки залежного населення, зафіксувавши таким чином обов'язковий елемент всіх наступних інвентарів як державних, так і приватних маєтностей. Це знайшло відображення, наприклад в описі Кременецького староства 1563 р. та інвентарях шляхетських маєтків 60-х років XVI ст.

За розмірами, структурою та організацією волості були відмінними. Ковельська волость мала набагато більшу територію порівняно з Кременеччиною та в півтора рази більше сільських поселень. Вона мала в своєму складі кілька міст та, відповідно, зосереджених навколо них ключів. Найбільше сіл тяжіло до головного міста маєтності, а Вижівський та Миляновицький ключі були приблизно однаковими. За організацією землекористування вони відрізнялися. У більшій частині адміністрація Бони провела уніфікацію і запровадила лани, але у ряді випадків були збережені дворища. Можливим поясненням цьому може бути незавершеність тут аграрних перетворень, а також врахування природних умов. Окрім того, ці села були віддалені чи й відірвані від основного масиву староства приватними володіннями. Дворищна організація в набагато менших розмірах була збережена і в розташованому південніше Ковельському ключі. Управління фільварками здійснювали урядники. У веденні господарства їм допомагали фільваркові слуги та, очевидно, дружини урядників, оскільки і на їх утримання з фільваркових надходжень виділялися кошти.

Волинські описово-статистичні документи розвинулися від відтворення епізодичних державних обстежень з незначним

колом завдань і незначною кількістю власне статистичної інформації до досить масштабних державних акцій. Пізніше виникає подібна документація стосовно приватних володінь, першими зразками яких були облікові господарські матеріали володінь Бони (йдеться про значні маєткові комплекси). Вони разом з документами Метрики можуть служити підставою вивчення господарських змін на Волині часів запровадження господарських новачій.

«ПРОЕКТ» ГОСПОДАРЯ БОГДАНА III (1504–1517) ПО ВОССТАНОВЛЕНІЮ ОРДЫ ШЕЙХ АХМЕТА В ПРЕДЕЛАХ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО (1510–1511 гг.)

ЕВГЕНИЙ ЧЕРНЕНКИЙ

Кишенёв

Начиная с Синеводской битвы, территории побережья Западного Причерноморья, ранее входившие в состав Золотой Орды, постепенно были завоёваны Молдавским Княжеством (от устьев Дуная до устьев Днестра) и Великим Княжеством Литовским (далее – ВКЛ) (земли между низовьем Днестра и Днепра). Таким образом, к началу XV в. Молдавское Княжество уже не соприкасалась напрямую с татарскими территориями. Литовские земли между Днестром и Днепром становились барьером против набегов кочевников, хотя источники показывают что они продолжались.

Ситуация меняется в результате захвата Константинополя (1453) и начала черноморской политики Османской Империи. После признания османского сюзеренитета Крымским Ханством (1475), встал вопрос о сухопутном сообщении между Крымом и Стамбулом. Порта, с татарской военной помощью, в 1484 г. сумела покорить молдавские прибрежные города и крепости, Килию и Белгород. В свою очередь и Менгли Гирей начинает возводить и восстанавливать крепости по правую и левую

сторону низовьев Днепра. В 1484–1486 гг. Молдавское Княжество подверглось многочисленным набегам османских и татарских отрядов, в следствии чего, господарь Стефан Великий (1457–1504) был вынужден заключить мир с Портой (1486). Это, но в особенности присоединение Стефана к антигелонской коалиции и заключение договора с Менгли Гиреем (1492), привело к прекращению татарских набегов на Молдавию. Молдавско-крымский союз сохранился и во время правления сына Стефана Великого, Богдана III (1504–1517), вплоть до 1509 г., когда закончилась война с Польшей за Покутию. В этом же году начались набегы крымских татар на Молдавию. Видимо, Менгли Гирей хотел добиться от Богдана III, также как и от Польши, выплаты Молдавией ежегодной дани. В 1510 г. набег участился. Весной, один из крымских отрядов грабивший ВКЛ, вошёл и в Молдавию, но был отбит, а при переправе через Днестр, утонул один из сыновей Менгли Гирея – Бети Гирей. Набег повторился в августе-сентябре 1510 г.

Положение усугубилось началом внутривосточного конфликта между османским султаном Байезидом II и его сыновьями. Один из них – Селим – перешёл в Крым (май 1510), заручившись поддержкой Менгли Гирея. Для них было жизненно важно добиться нейтралитета Польши и контроля над Молдавией, чтобы могли действовать на Балканах. Для Селима, Молдавия и особенно Килия и Аккерман становились важным звеном на пути к Константинополю. В этих условиях Богдан III развил активную дипломатическую деятельность, пытаясь способствовать созданию международной антикрымской коалиции (Венгрия, Польша и ВКЛ, ВК Московское, Молдавское Княжество). Она так и не была создана, но перед лицом общей опасности, наиболее тесные связи установились между Молдавией и Польско-Литовским государством.

Ухудшение ситуации заставило Богдана III искать и другие пути решения. Он выдвинул ряд предложений Сигизмунду I (которых мы условно назвали «проектом»), а именно выдвижение на авансцену борьбы с Крымом, Шейх Ахмета, бывшего хана Большой Орды (Тахт Ели), который находился в «почётном

плену» у короля. Суть этого «проекта» можно выявить в двух письмах Богдана III к Сигизмунду I, которые сохранились в седьмой книге Литовской Метрике и др. источниках (*Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 7, (1506–1539)*, Parengė Inga Ilariene, Laimontas Karalius, Darius Antanavicius, Vilnius, 2011, doc. nr. 77, 77.1, p. 177–179; doc. nr. 84, p. 191–192; doc. nr. 99, p. 217–219; *Acta Tomiciana*, Tom. I, (1507–1511), Biblioteka Kornicka, 1852, doc. nr. CXL–CXLI, p. 123–124.). В них молдавский господарь показывает королю, что по его сведениям, в планах Менгли Гирея переселить часть ногаев “в Перекопу свою землю а своих татаре, которые были в Перекопе, он хочет их выняти и поставить их по сеи стороне Днепра¹⁸, на земли вашей милости противъ земли ваше милости и противъ наше земли”. Также хан “вчинил одинъ городъ на имя Дуанъ по той стороне Днепра, а теперь пакъ чинит другии городъ напротивъ Дуана по сеи стороне Днепра на ваше милости земли”. Таким образом, Богдан III указывал, что Менгли Гирей утверждает на землях ВКЛ находящиеся по правую сторону низовьях Днепра, прямо угрожая и Молдавии. Он призывал короля, “смотрите о дело Шаг Ахмета” который “седячи у вашей милости, ни одного зыску от него нетъ”.

Господарь предлагал привести к присяге Шейх Ахмеда, чтобы он стал вассалом ВКЛ и Молдавии (*абы и нам и вашей милости был правъдом*) и был готов выдать хану в помощь 500 татар (*quingentos Tartaros apud se in Valachia existentes; om Тахъта, що были от его Орды*) которые, скорее всего, служили молдавским господарям с 1503, когда Шейх Ахмед был вынужден бежать из Белгорода в Литву (Зайцев И.В., *Шейх-Ахмед – последний хан Золотой Орды // Между Москвой и Стамбулом. Джучидские государства, Москва и Османская империя, Москва, 2004*); в то же время, к Шейх Ахмеду должны были примкнуть и другие антикрымские татарские силы (“и он себе бы послать от тыхъ его, що были татаре, та би себе призвал оттоле люди, котории были его слуги от его Орды”); королю

---

¹⁸ Правая сторона низовьев Днепра.

предлагалось установить их “на границы литовської” чтобы защищали Польско-Литовское государство и Молдавское Княжество, то есть, скорее всего, в землях между низовьем Днестра и Днепра; господарь указывал что сейчас подходящий момент для осуществления этого «проекта», так как власть Байезида II ослабла, в результате внутривосточных и династических распрей („*cum imperator Turcorum mala valetudine languescat*”). Таким образом, «проект» Богдана III предполагал создание под руководством Шейх Ахмеда вассального ханства (наподобие Касимовского Ханства), который защищал бы южные границы ВКЛ и восточные границы Молдавии от набегов и территориальных аннексий Крымского Ханства. Сигизмунд I хотел вывести этот вопрос на обсуждение в Пётрковском сейме (“*etiam conventu constituere intendimus de cesare Zawolhensi*”), но в конце концов никаких конкретных шагов не было предпринято. Причин могло быть несколько – и недоверие к Богдану III, война с которым недавно закончилась; и недоверие к Шейх Ахмеду, у которого ранее были связи с Османской Империей; и желание создать союз с Крымским Ханством против Москвы.

РЕВІЗІЇ ПРИВАТНИХ МИТ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

ЛАРИСА ЖЕРЕБЦОВА
Дніпропетровськ

Встановлення приватних мит було заборонено ще в період формування ВКЛ, а з ліквідацією удільної системи великокнязівське право на призначення мит було поширене на всю територію держави. За Першим Литовським Статутом право на встановлення нових мит належало виключно верхівній владі і мотивувалося певною потребою. Приватним особам дозволяли стягувати мита у своїх маєтках, якщо потреба їх встановлення обґрунтовувалась покращенням сполучень (*мостове, гребельне*).

У 1540-х рр. у багатьох населених пунктах Волині, розташованих на головних торговельних шляхах, з'явилося немало нових приватних митниць, що створило додаткові перешкоди торговельному розвитку міст і містечок і призвело до зменшення сум митних зборів державних комор.

Однією з причин ревізії українських замків у 1545 р. була перевірка прав волинських землевласників на маєтності й влаштування в них мит, зокрема. Проте не всі землевласники надали привілеї на вимоги ревізорів. У 1547 р. деякі волинські землевласники на заклик влади прибули до Вільна і подали привілеї на право володіння маєтками й стягнення митних зборів. З наданих привілеїв була складена 22 книга записів Литовської Метрики (далі – ЛМ). Існує гіпотеза, що поява цієї книги у 1547 р. є продовженням перевірки українських замків 1545 р., текст якої входить до 561 книги переписів ЛМ, й обидві книги слід розглядати у єдиному комплексі книг переписів. Перевірка прав волинських землевласників пов'язана із адміністративними діями королеви Бони в її доменіальних володіннях, а також спробами централізувати та уніфікувати збір мит по всьому ВКЛ у 1536 р.

Мета даної роботи – розкрити зв'язок між ревізійною акцією 1545 р. і перевіркою прав на маєтності 1547 р. шляхом співставлення даних обох ревізій. Таке порівняння дасть можливість встановити правомірність подальшого стягнення приватних мит на Волині, з'ясувати коло осіб, що надали відповідні привілеї під час обох перевірок.

Співставлення даних ревізії 1545 р. з 561 книги переписів і документів з 22 книги записів ЛМ дозволяє висловити наступні спостереження-питання:

1) 10 із 14 осіб, що надали привілеї у 1547 р. фігурують у ревізії 1545 р; 4 з них дозволили збирати мита за результатами ревізії 1545 р., а 6 – заборонили.

2) дата видачі наданих у 1547 р. привілеїв, найпізніший з яких датується 1542 . свідчить, що ті ж самі привілеї волинські землевласники могли надати ревізорам у 1545 р.

3) більшість незаконних мит з'явилась за часів правління великого князя Казимира та Олександра Ягеллончика, у кінці XV – на початку XVI ст.

4) «відправною точкою» у справі законності стягнення мит був лист великого князя Казимира від 1469 р. з переліком міст і містечок в яких дозволялося або ні збирати мита, складений на основі скарг місцевих жителів, а також реєстр законних і ново-встановлених мит, що з'явилися за часів правління великого князя Олександра Ягеллончика.

5) деякі волинські землевласники, не дивлячись на заборону, продовжували стягати мита у своїх маєтках.

6) дані обох перевірок доповнюють одна одну і дозволяють уточнити вид і розмір мита, яке збирали у певному маєтку.

7) більшість наданих у 1547 р. привілеїв стосуються маєтків Луцького повіту

8) давність пожалування представлених землевласниками привілеїв на маєтки не свідчить про постійне стягнення в них мит на момент проведення обох ревізій.

Особливістю 22 книги ЛМ є її нетипова структура як для комплексу книг записів. Книга містить вступну ревізорську преамбулу, де пояснюється мета створення книги, документи вписані по групах (9) відповідно до прізвища землевласника, що їх надав, перед кожною групою документів міститься вступна преамбула із вказівкою маєтків, де стягували мита.

Проведений нами джерелознавчий аналіз 22 книги записів ЛМ виявив, що надані документи представлені «листами», «підтвердженнями» і «привілеями», тобто записами, характерними для книг записів ЛМ. Кількісно документи розподілились таким чином: 37 листів, у 4 з яких згадуються мита, 28 підтверджень¹⁹, у 9 з яких фігурують мита, 13 привілеїв із 5 посиланнями на мита. Всього 78 документів, у 18 (приблизно 20%) з яких міститься інформація про мита.

1) книга записів 22 ЛМ складається із «привілеїв», «листів» і «підтверджень» з правом пожалування маєтків і стягнення митних зборів. Ці види документів відповідають характеру книги записів за своїм видом і призначенням;

---

¹⁹ До загальної кількості підтверджень і всіх документів 22 книги записів ЛМ ми не рахували документ № 9.24, який дублює зміст документа № 9.23.

2) дані ревізорських преамбул щодо маєтків і мит, які в них збирали, здебільшого не співпадають із представленими землевласниками документами. Серед 8 преамбул лише у трьох з них інформація про маєтки де збирали чи не збирали мита, їх вид і розмір повністю відповідає наданим привілеям.

4) приватні мита згадуються, переважно, у загальному переліку того, з чим маєток переходив до наступного / нового власника без уточнення виду, розміру і порядку стягнення із посиланням на стародавній звичай. У документах на пожалування декількох маєтків із правом стягнення мит, зокрема, важко встановити де саме збирали мито.

5) у більшості документів мита фігурують під загальною назвою «мита». Зустрічаються як окремі види митних зборів – *мостове, гребельне*, так і назви, складені зі словом «мито», що уточнюють вид або спосіб стягнення мита – «мито на ставу» (*гребельне, гатне*), «мито на греблі» (*гребельне*), «мито від солі» (*мито, соляне*), яку перевозили возами чи ком'ягами. Не зовсім зрозумілим є *мито коловоротне*. У деяких преамбулах міститься більш розлога інформація щодо розміру і способу стягнення мит, які, вочевидь, землевласники реально збирали у своїх маєтках.

6) серед пожалуваних митних зборів переважають ті, що збирали на комунікаційних спорудах: мостах, греблях, переїздах, езах тощо. Такі мита відносяться до групи внутрішніх проїзних, які стягували як збір за надання державою, міськими громадами чи окремими особами реальних послуг (комунікаційних).

Аналіз обох перевірок свідчить, що мета проведених ревізій полягала у перевірці прав на володіння маєтками взагалі, і на стягнення в них мит зокрема. Це підтверджує гіпотезу щодо продовження ревізії українських замків 1545 р. перевіркою у 1547 р.

РЕФОРМИРОВАНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ ВКЛ В 1772–1775 гг.

ІРЫНА КИТУРКА
Минск

В историографии наиболее изученными являются вопросы организации и функционирования таможенной службы Великого Княжества Литовского (ВКЛ) периода XIV–XVI вв. Исследования по истории развития таможенного дела на землях ВКЛ в XVII–XVIII вв. практически отсутствуют.

Вместе с тем, во второй половине – конце XVIII в. в государстве происходили качественные и количественные изменения, связанные, в том числе, и с ответами на агрессивную политику соседних государств, которая вылилась в разделы территории Речи Посполитой (РП).

Во второй половине 60-х гг. XVIII в. началось создание таможенной службы ВКЛ как составной части государственного аппарата вместо существовавшей до того системы откупов и аренд таможенных постов частными лицами.

Право реорганизации таможенной службы ВКЛ принадлежало к Скарбовой комиссии (СК) ВКЛ – специальному государственному органу по руководству экономикой и финансами, который был создан в 1764 г. СК определяла систему и размещение таможенных пунктов, регулировала их количество, проводила таможенную кадровую политику.

Территория ВКЛ была поделена на таможенные округа – репартиции (Литовскую, Инфлянтскую, Жмудскую, Белорусскую и Русскую) во главе с контррегистрантами. В состав репартиций входили коморы, прикоморки, оберстражи и стражи.

В 1765 г. на территории ВКЛ существовало 185 таможенных постов (17 сухопутных и 4 сплавные коморы, 104 прикоморка и 59 стражей). Но после отмены в 1766 г. генеральной пошлины ряд внутренних комор был ликвидирован и в 1771 г. на территории ВКЛ остались только 110 таможенных пунктов:

13 сухопутных комор, 4 сплавные, 55 прикоморков и 38 стражей и оберстражей.

Решение о создании или ликвидации таможенных комор и прикоморков СК принимала на основании предложений таможенных служащих, донесений ревизоров и др.

На протяжении 1765–1770 гг. были созданы основы новой государственной таможенной системы ВКЛ, которая имела свою законодательную базу, организационную структуру и кадровый состав.

С 1765 г. таможенная служба ВКЛ строилась на новых принципах: строгая иерархия управления и правила субординации; назначение на должности, а не выборы; должность не являлась собственностью чиновника и он не мог уступить ее другому лицу; фиксированная оплата труда; четкое определение должностных обязанностей и др.

После первого раздела РП 1772 г. реорганизация системы таможенных пунктов ВКЛ происходила как реакция на соответствующие мероприятия с российской стороны. Изменения в размещении таможенных пунктов, которые были проведены в 1772–1775 гг. затронули преимущественно Инфлянтскую и Белорусскую репартиции.

СК отдала распоряжение установить стражи и прикоморки в удобных и выгодных местах таким образом, чтобы «граница была хорошо обеспечена таможенными пунктами, чтобы начиная от последнего прикоморка Толочинской коморы Белорусской репартиции до Друйской коморы напротив каждого пункта, открытого с российской стороны, был таможенный пункт ВКЛ».

Был создан ряд новых комор (Глусская, Толочинская, Друйская, Полоцкая и др.). Количество таможенных служащих возросло с 185 в 1771 г. до 219 в 1773 г.

Для того чтобы убедиться в правильности принимаемых решений по перестройке таможен на границе с Россией, а также с целью проверки правильности финансовой деятельности и профессионализма таможенных служащих по решению СК ВКЛ в 1774 г. была проведена люстрация (ревизия).

В результате было принято решение об объединении ряда сухопутных и сплавных комор, увольнении некомпетентных и недобросовестных служащих.

Однако мероприятиям, проведенные СК ВКЛ в 1772–1775 гг. по упорядочению таможенной службы по Двине, Дисне и Днепру не были полностью успешными: перечисленные реки стали пограничными и на правила перевозки и досмотра товаров и сбора таможенной пошлины активно влияла Российская империя (РИ).

В 1775 г. сейм РП восстановил генеральную пошлину в стране и для таможенной службы ВКЛ начался новый этап развития, который характеризовался новыми структурными и организационными изменениями.

«ВОДЛЕ ОБЫЧАЮ ПРАВА И СТАТУТУ ЗЕМСКОГО»: ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ У ПОВСЯКДЕННІЙ ПРАКТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ ЧОРТОРИЙСЬКИХ)

ДМИТРО ВАЩУК

Київ

Правова політика будь-якої держави пов'язана з цілеспрямованою діяльністю державних органів по створенню ефективних механізмів для зміцнення законності і правопорядку, формування рівня правової культури суспільства і особи. Не був виключенням у цьому процесі й уряд Великого князівства Литовського, представники якого разом із господарем поступово запроваджували письмові збірники законів, які становили основу системи права. З другої половини XV ст. з'являються уставні земські грамоти, артикули яких регламентували взаємні правовідносини між населенням окремих земель і урядовими органами. Апогеем законодавчої діяльності стало запровадження у вересні 1529 р. Першого Литовського Статуту. Його

норми увібрали в себе найкращі положення попередніх письмових правових джерел. Таким чином, вперше на загальнодержавному рівні був зафіксований принцип домінування єдиного письмового законодавчого збірника. Відповідно і впровадження “нового законодавства” не викликало заперечень з боку соціуму.

Пропонуємо до розгляду 6 документів, у яких згадуються Перший та Другий (1566 р.) Литовський Статути. Вони є частиною архівної збірки (всього 38 екземплярів із фонду № 293 (Західно-Руські акти) Відділу рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург)) та стосуються української родини князів Чорторийських.

Три документи (датовані 8 березня 1557 р., 22 лютого 1563 р. та 1 липня 1564 р.) стосуються кримінальних злочинів, пов'язаних із нападом на підданих князя Івана Федоровича Чорторийського та незаконного захоплення землі. У перших двох справах відповідачем мав стати князь Василь-Костянтин Острозький та його степанський урядник, а у другому княгиня Беата з Костельця зі своїм боярином Рупшею. Усі три документи пожалувані від імені Сигізмунда II Августа і містять розпорядження вирішити всі справи “водлуг обычаю права посполитого и Статуту земского (редакції 1529 р. – Д. В.)”.

Інші три документи стосуються періоду функціонування Другого Литовського Статуту 1566 р. Зокрема, маємо два записних листи новгородського воєводи Остафія Івановича Горностая своїй дружині, княжні Олені Іванівні Чорторийській (7 грудня 1568 р.). Спершу він “водлуг права посполитого и Статуту земского” відписав Олені третину своїх маєтків в еквівалентній сумі 4000 кіп грошей, отриманих як придане. Іншим листом воєвода заповів вказану суму дружині на випадок своєї смерті. Крім цього, 20 грудня 1568 р. О. Горностай позичив у О. Чорторийської 3000 кіп грошей, а в заставу віддав декілька своїх маєтків. Як і в попередніх документах, процедуру оформлено “выполняючи обычай права посполитого и Статуту земского на вряде господарском в замку Луцком”.

Отже, у змісті всіх шести документів маємо посилання на використання Першого та Другого Литовських Статутів. Однак, відсутніми є вказівки на конкретні розділи та артикули.

АГРАРНАЯ РЕФОРМА XVI ст. В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ И ПРОБЛЕМА СЕЛЬСКОЙ ОБЩИНЫ

ВАЛЕНТИН ГОЛУБЕВ

Минск

В белорусской историографии долгое время господствовала марксистская концепция общины как универсальной социальной и хозяйственной организации, которая возникла при первобытном строе и постепенно менялась, приспособляясь к различным историческим обстоятельствам. Особенностью этой концепции было утверждение, что первичной формой собственности на землю в общине была коллективная, а не частная.

Другой особенностью такого подхода было разделение сельских общин на *передельные* (в которых проводились периодические переделы и перераспределение земли между членами общины) и *беспередельные*, где таких переделов и перераспределения земли не было.

На основании такого подхода ошибочно считалось, что община существует только там, где есть периодические переделы земли. Беспередельная община в лучшем случае признавалась формой разложения общины или последним этапом ее существования и постепенного исчезновения.

Однако поземельная организация является важным, интересным, но не обязательным и совсем не главным атрибутом общины. Это подтверждается и примером Беларуси. Здесь во времена феодализма, существовали общины, в которых не было периодических переделов земли.

В белорусской историографии до недавнего времени царило спорное и ничем не обоснованное утверждение о том, что во второй половине XVI в. после проведения в ВКЛ аграрной реформы община на территории Беларуси перестала существовать. Оно было основано на выводе, который сделал М.В. Довнар-Запольский в монографии «Западно-русская сельская община в XVI веке». Повторил эту точку зрения и

исследователь аграрной реформы Жигимонта Августа В.И. Пичета.

Но источники свидетельствуют об обратном. Сельские общины, на западе, в центре и на востоке Беларуси, существовали до реформы, функционировали во время реформы и даже влияли на ее ход. Они сохранились и после проведения аграрной реформы, пережив, правда, определенную эволюцию.

Наиболее мощные позиции община в XVI ст. и позже сохраняла на востоке Беларуси. Здесь община имела волостную и сельскую структуры. Волости представляли собой одновременно административно-территориальные, хозяйственные и налоговые единицы, в пределах которых и после проведения аграрной реформы XVI в. продолжала функционировать община как форма социальной и в определенном смысле экономической организации крестьянства.

Волостная община состояла из общин отдельных деревень (сельских общин, которые с XVII в. обозначались термином «громада»). Территорию сельской общины составляли пахотные земли, а также сенокосные, лесные и т.п. угодья.

В западном и центральном регионах Беларуси происходили более быстрые экономические преобразования, развитие фольварковой системы и, естественно, более быстрый распад старых форм общественной и хозяйственной жизни.

Нормы работы на барщине налагались обычно отдельно на индивидуальное крестьянское хозяйство, в отличие от того, как в целом на всю волость налагались дань и чинш на востоке Беларуси. Это вело к ослаблению общинных традиций в первую очередь в сфере отбывания крестьянских повинностей.

Исследователи, которые утверждали, что аграрная реформа способствовала распадению, а то и исчезновению общины обычно ссылались на то, что община после волочной померы не имела в своем распоряжении пахотных земель и не занималась их переделом. Однако нет свидетельств того, что такие функции у общины были до реформы.

После проведения социально-экономических преобразований середины – второй половины XVI в община в Беларуси во многих случаях действовала не благодаря, а даже вопреки

властям или при равнодушном отношении последних. Закреплялись и развивались те общинные традиции, которые были необходимы именно крестьянам.

Аграрная реформа не нарушила прежний порядок крестьянского землепользования. Она не действовала разрушительно на общину, не ликвидировала общинного землевладения, потому что в первой половине XVI в. его уже не было. Вместе с тем, попытка при волочной мере взять общину под больший контроль землевладельца была успешной. Этого удалось добиться в первую очередь через придание лидерам сельских общин статуса представителей землевладельца в селе.

Таким образом, после аграрной реформы община не только сохранилась, но и приспособилось к новым экономическим и социальным условиям.

МАТЕРІАЛИ ВИГОТОВЛЕННЯ ОДЯГУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНІ XVI ст. (ЗА АКТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

ВЛАДИСЛАВ БЕЗПАЛЬКО

Київ

Для вивчення матеріальної культури повсякдення ранньомодерної доби, зокрема одягу, дуже важливим є залучення документальних свідчень. Особливо актуальними, з нашого погляду, у зв'язку з браком збережених археологічних артефактів органічного походження у знахідках з українських земель, на підставі яких можна було б робити висновки щодо матеріалів та інших аспектів виготовлення одягу, є актові джерела. Надзвичайний інтерес викликає вивчення селянського одягу, адже навіть зображувальні джерела цієї верстви населення вкрай нечисельні. До того ж уявлення про матеріальний вимір селянського повсякдення, які з радянських часів панують і до сьогодні не тільки на сторінках шкільних та вузівських підручників, але й у спеціальних працях, скупі у визначеннях,

обмежуючись переважно штампами-твердженнями про злиденність, сірість та пригнобленість цієї верстви.

Значну інформацію про матеріальне повсякдення селян, зокрема і одяг, містить актова документація гродських та земських судових установ Волинського воєводства XVI ст. Так, недорогий верхній одяг шився з сермяжного сукна, яке виготовлялося самими селянами в домашніх умовах з грубої вовни місцевого походження природніх кольорів (білий, сірий, чорний), як для особистого використання, так і на продаж. У широкому вжитку було й домоткане полотно, виготовлене з льняної та конопляної пряжі – більш тонке «кужільне» та товстіше «згребне». З полотна шилися різноманітні види одягу: сорочки, штани («убране», «портки»), шалеві головні жіночі убори (намітки, перемітки, рантухи, рубки) та ін. Також серед переліків майна сільського населення часто згадуються досить значні запаси домотканих тканин, як полотна, так і сермяжного сукна.

Плаhti, жіночий поясний обгортальний одяг, ткалися зі спеціально виготовленої плахтової пряжі. Колір плахт, відображений у їх назвах, зафіксованих у документах – «черчатка», «синятка», «чорнятка», «синя», «чорна», «з черцем» – забезпечувався застосуванням відповідних фарбників для пряжі.

Селянство, як один з головних на той час виробників матеріальних благ, було активно задіяне в економічних та торговельних процесах, поставляючи сільськогосподарську продукцію на внутрішній ринок. Отримуючи кошти з реалізації виробленої продукції, селянство мало можливості придбавати як готовий одяг, виготовлений місцевими майстрами з імпортних матеріалів, так і самі тканини. Про це свідчать, зокрема, численні переліки верхнього одягу, що рясніють назвами тканин іноземних виробників, з яких він був пошитий. Зокрема, серед них таке сукно – «люнське», «моравське», «файлундиш», «герлицьке», «каразия», «брезинське», «швебединське», «влоське», «чеське», «махальське» та ін. Найбільш популярними серед селянства були кольори сукна різних відтінків – синій, червоний, зелений.

Шовкові тканини також використовувалися в одязі селян. Так, звичними є згадки в джерелах оксамитових жіночих шапок, тканок-обручів у дівчат. Оксамитом також облямовувався верхній одяг, а для оздоблення використовувалися шовкові шнури, петлиці, вишивка шовковою ниткою.

У широкому вжитку селян залежно від майнового стану було хутро різних тварин. Кожухи, найбільш поширений хутряний одяг, зазвичай шилися з недубленої овчини. Популярними були жіночі шубки, виготовлені з імпортного кроликового хутра, рідше згадуються більш дорогі лисячі та білячі шубки. Хутро лисиці, білки, куниці часто згадується в якості підшивки чи облямівки головних уборів.

Для пошиття взуття, в залежності від його різновидів (боти, чоботи, черевики, постолы) використовувалася шкіра різних сортів. Зокрема, у документах згадується взуття зі сап'яну, особливим способом вичиненої шкіри переважно червоного та жовтого кольорів, як іноземних, так і місцевих виробників. Зі шкіри також виготовлялися пояси, рукавиці, різноманітні аксесуари, зокрема для носіння грошей (мошни, калити, череси).

Отже, матеріали, з яких виготовлявся одяг, в естетичному, статусному, майновому та інших аспектах враховували усі потреби, урізноманітнювали повсякденне життя сільського населення Волині ранньомодерної доби.

ВОЛИНЯНИ В СТРУКТУРІ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗЕМЛЯХ ВКЛ (30–40 pp. XVII ст.)

ПЕТРО КУЛАКОВСЬКИЙ
Острог

Люблінська унія, внаслідок якої більшість українських земель відійшла від Литви до Корони, не могла миттєво ліквідувати тісні зв'язки литовсько-білоруських і українських воеводств. Зокрема, інтенсивними залишалися церковні контакти, більше того новий територіально-адміністративний поділ дов-

гий час практично не впливав на устрій Східної церкви. Брестська церковна унія внесла додаткову плутанину у співвідношення цих двох устроїв. Одна з найбільших єпархій Православної, а згодом Унійної церков – Володимирсько-Берестейська – знаходилася у межах двох суб'єктів Речі Посполитої – відповідно Корони і Великого князівства Литовського. Після входження смоленських та чернігово-сіверських земель до складу Речі Посполитої на їх території функціонувала в рамках Унійної церкви Смоленська архієпархія, ігноруючи таким чином існуючий територіально-адміністративний устрій. Більше того, навіть Католицька церква ігнорувала довгий час адміністративні кордони між Короною і Великим князівством Литовським. Зокрема, лише наприкінці 1640-х рр. католицькі парафії Чернігово-Сіверщини буди переведені з-під порядкування Смоленської Київської дієцезії.

Така ситуація була достатньо поширеною у Речі Посполитій. Римська курія, якій підпорядковувалися Католицька й Унійна церкви вкрай неохоче переглядала існуючі межі між дієцезіями й єпархіями. Визначальними для Риму були два чинники: історична традиція та чисельність вірних. Вірність історичній традиції, яка по своїй суті не могла не бути консервативною, для Риму була аргументом вищості духовного меча, який за середньовічною концепцією влади перебував у руках папи, над світським мечем, що передавався папами світським володарям – імператорам й королям. Чисельність вірних, зокрема Унійної церкви, в українських землях до другої половини XVII ст. не була достатньою навіть для забезпечення самодостатнього функціонування існуючих структур в унійних єпархіях, особливо в контексті необхідності проведення роботи з пропаганди і поширення віри.

Відчувала Унійна церква і брак кадрів. Останніх для церкви готував Грецька колегія у Римі. Однак її випускники використовувались переважно як емісари Риму для контролю справ у церкві, інколи як ідеологи, і в досліджуваний період нечасто як особи, що займали важливі посади в Унійній церкві. Спроба створити з ініціативи Іпатія Потія Руську колегію у Вільні вперлася як у фінансові, так і адміністративні перешкоди й до

середини XVII ст. не була реалізованою. Кадри в такій ситуації або вербувалися серед православної еліти, або ж серед дрібної королівської адміністрації. Серед перших можна згадати чільних діячів Унійної церкви, зв'язаних з Волинню – Мелетія Смотрицького, архієпископа й дерманського архимандрита, Касіана Саковича, дубенського архимандрита. З посад королівських писарів чи секретарів на чільні уряди Унійної церкви потрапили Йоахим Мороховський, володимирський і бересгейський владика, волиняни Атанасій Крупецький, перемишльський і самборський єпископ, Йосиф Баковецький, володимирський і берестейський владика.

Вихідці з Волині не випадково були достатньо чисельно представлені в ієрархії Унійної церкви. Регіон мав цілий ряд культурно-освітніх центрів (Луцьк, Володимир, Острог), що традиційно виховували й постачали в сусідні воєводства освічені кадри. Крім цього, слід мати на увазі, що малозаможній волинській шляхті зробити світську кар'єру в силу засилля князів було практично неможливо. Як наслідок, їй доводилося обирати або військову, або ж духовну кар'єру. В контексті останньої поява наприкінці XVI ст. нової церковної структури, яка потребувала відповідних кадрів стала для цієї шляхти своєрідним шансом піднятися по становій драбині. Як наслідок, чимало волинських шляхтичів на початку XVII ст. обрали духовну кар'єру і згодом почали з'являтися на різних урядах Унійної церкви, в тому числі й на землях Великого князівства Литовського.

Вже у 1620-х рр. серед ієрархів Унійної церкви, єпархії яких розташовувалися на литовсько-білоруських землях, зустрічаємо вихідців з Волині. Уродженцем м. Володимира був полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич, вбитий під час конфлікту з православними і зусиллями унійних митрополитів беатифікований. Правдоподібно, Кунцевич походив з міщанського середовища, вихідці з якого нечасто потрапляли на провідні позиції Унійної церкви. Як наслідок, сучасники не засвідчили його зв'язок з Волинню. Лише пізніші унійні ієрархи, починаючи з Якова Суші довели факт його народження у Володимирі.

В цілому ж, при номінації на посади в Унійній церкві королівська влада, яким цим правом диспонувала, надавала перевагу вихідцям з шляхти. Це пояснювалося декількома причинами. По-перше, шляхта була політичним народом Речі Посполитої, а, відтак, потенційним реципієнтом всіх привілейованих преференцій у межах держави. По-друге, без активної участі шляхти утвердити й розбудувати Унійну церкву не видавалося можливим. Це підтверджується практикою поширення унії, зокрема на Волині, де, починаючи з 1620-х рр. Унійна церква завдяки підтримці, як фінансовій, так і адміністративній, князів (Заславські, Острозькі, Чорторийські, Сангушки) та магнатів (Радзивілли, Тишкевичі, Сло-Малинські) перетворилася в реальний конфесійний чинник. По-третє, серед шляхти можна було відшукати відповідно підготовлені у галузях юриспруденції й діловодства кадри. Саме таких потребувала Унійна церква в умовах жорсткого протистояння з Православною, а почасти й Католицькою, церквами.

Об'єктивно, оскільки Володимирсько-Берестейська єпархія охоплювала землі Волині (Корона) і Берестейщини (Литва), то всі її очільники мали юрисдикцію як над парафіями в Короні, так і в Литві. Перший володимирсько-берестейський унійний єпископ Іпатій Потій походив з Берестейщини, другий – Йоаким Мороховський – з Руського воєводства, і лише третій – Йосиф Баковецький – з Волині. Баковецький представляв збіднілу панську родину, що належала до генеалогічного дерева роду Мукосіїв, представниками якого також були Дениски, Шибенські, Новоселецькі. З них лише Дениски зберегли соціальних статус свого протопласти пана Мукосія; всі інші опустилися до рівня дрібної шляхти. Тому багато їх представників намагалися робити кар'єру або у війську, або в церковних структурах. Спочатку Баковецький (тоді ще як світська людина з іменем Криштоф-Щасний) потрапив на королівський двір, де сягнув посади руського писаря і королівського секретаря. Ці посади дали можливість Баковецькому поліпшити свій майновий статус і навіть отримати уряд волинського скарбника. Однак Криштоф-Щасний об'єктивно оцінював свої шанси подальшої світської кар'єри як незначні або ж, принаймні, такими, що вимагали

довгого часового плеча. Тому він охоче прийняв пропозицію Й. Мороховського щодо свого висвячення у духовний стан. Незабаром після висвячення Йосиф став архімандритом одного з найбагатших монастирів – Жидичинського. Це, певною мірою, задовольнило його амбіції як нащадка впливово панського роду – тепер як настоятель монастиря він міг обмежено розпоряджатися його маєтностями, що підвищувало особистий майновий статус Йосифа. Але його плани, безумовно, сягали більших кар'єрних висот. У 1631 р. помер Й. Мороховський і, відповідно, звільнилася кафедра володимирського і берестейського владики. Після тривалої закулісної боротьби Йосиф за підтримки короля Сигізмунда III отримав у 1632 р. цю кафедру. В юрисдикції владики опинився Берестейський крилос, який повністю знаходився у межах Великого князівства Литовського. Тут спостерігалось жорстке протистояння уніатів та православних. Згідно виданих у 1633 р. Владиславом IV «Пунктів заспокоєння народу руського» православним мали бути передані церква Різдва Пресвятої Богородиці у Бересті, церква св. Федора Тирона у Пінську, Богоявленська церква у Більську та церква Різдва Пресвятої Богородиці у Кобрині. Пізніше король вирішив передати православним ще ряд храмів у Берестейському крилосі, зокрема Спаську церкву в Дорогичині, храми у Клещелях, Лосичах, Парчові (всі на захід від Берестя) та в селах, розташованих поблизу Більська. Попри таке розпорядження короля та навіть уведення королівськими комісарами православних у володіння цими церквами Баковецький організував всілякі юридичні й позаюридичні перешкоди. Тривали затяжні судові процеси, організовувалися напади уніатів на передані православним храми.

Всім цим діям Баковецький надавав суттєву юридичну підтримку. Уніати підкріпляли свої дії декретами різних судів (гродських, трибунальських, асесорських), винесеними на їх користь. Спроба православних у судовому порядку переглянути їх результати наштотувалась на саботаж місцевих гродських і земських урядників, що мав місце не без впливу Йосифа. Судді на визнавали у цих справах юрисдикцію своїх повітових судів, а відсилали їх на судження до уніатського митрополита.

Зрозуміло, на чію користь він мав винести рішення. Від останнього апеляція допускалася лише до Римської курії, що ставило православних у безвихідну ситуацію. Луцький і острозький православний владика А. Пузина з жалем зазнав, що така апеляція заборонена у Речі Посполитій навіть для католиків. Протистояння тривало аж до кінця 1640-х рр., коли під тиском козаків уніати змушені були визнати фактичне володіння православних цими та деякими іншими церквами у Берестейському крилосі.

З діяльністю Баковецького у Бересті пов'язаний випадок, який набув символічного значення серед послідовників унії. Його у 1664 р. описав холмський єпископ Яків Суша і, на його думку, він свідчив про відданість Баковецького справі унії і навіть його підтримку з боку вищих сил. Йосиф на початку квітня 1636 р. перебував у Бересті з огляду на роботу комісії, що мала розподілити місцеві храми між православними і уніатами. Він особисто намагався перешкодити цьому процесу. Інакшої точки дотримувався кальвініст і відомий протектор православних белзький воєвода Рафал Лещинський, який вже у 1632 р. сприяв відібранню в уніатів берестейської церкви св. Симеона. Він, маючи мандат королівського комісара, планував за підтримки місцевих православних відібрати від Берестейської кафедри якісь храми. За повідомленням Я. Суші, напередодні цієї передачі Рафал увечері, сидячи у кріслі, закричав, упав і помер. Як наслідок, православні наступного дня, вважаючи це поганим знаком, відмовилися від захоплення церковних споруд. Хоча, цілком зрозуміло, що у повідомленні Суші є спроба творення легенди про обраність Унійної церкви, присутність у цій легенді Баковецького свідчить про його цілковиту вписаність у запропоновану Сушею метрику становлення цієї церкви.

При Берестейському кафедральному соборі, значною мірою, зусиллями Баковецького була сформована солідна бібліотека, яка, однак, восени 1648 р. була втрачена владикою під час його переїзду (фактично – втечі) подалі від антиурядових дій козаків в околицях Берестя.

Певний час на території Великого князівства Литовського діяв інший волиняк, який у своїй кар'єрі сягнув єпископських вершин. Ним був Павло Овлучимський. Павло походив з волинської шляхетської родини гербу «Сухі кімнати», осілої у Володимирському повіті. Його близький родич – Юрій – визнав унію, займав посади володимирського земського писаря та судді. Павло отримав освіту в одній з єзуїтських колегій. Це мало місце після того, як Й.В. Рутський став митрополитом, тобто з 1615 р. Ймовірно, вже тоді він вступив до ордену св. Василя. На початку 1620-х рр. Павло претендував на архімандритство в Уневському монастирі, однак через спротив попереднього архімандрита Гедеона Заплатинського та ктитора Унівської лаври православного шляхтича Олександра Балабана номінація Павла виявилася нереалізованою. Згодом, близько 1633 р. Павло стає кобринським архімандритом. На посаді Овлучимський всіляко схиляв православних до переходу на унію, використовуючи в тому числі й брак у них церковних споруд у місті. Згодом Овлучимський поступився кобринським архімандритством Пахомію Оранському, а в 1635 р. Павло згадується як настоятель Лещинського монастиря у Великому князівстві Литовському. З ініціативи ще одного вихідця з Волині перемишльського уніатського єпископа Атанасія Крупецького Овлучимський у 1637 р. став його коадьютором. Той само Крупецький пролобіював призначення Павла самбірським єпископом. Наприкінці 1630-х рр. Овлучимський ще й іменувався луцьким і острозьким владикою. 1639 р. Оранський повернув Павлу кобринське архімандритство. На цій посаді останній перебував до своєї смерті. Близькість до наступника Рутського на посаді київського митрополита Рафаїла Корсака дозволила Павлу сконцентрувати у своїх руках й економічно-фінансові важелі церкви. У 1640 р. він названий генеральним економом Київської митрополії та Жидичинської архімандрії. Не забував Овлучимський і про намісництво монастиря у Кобрині. Луцький й острозький православний владика Атанасій Пузина називав П. Овлучимського одним з поплічників Й. Баковецького, що різними способами (юридичними й силовими) противилися виконанню рішень Владислава IV щодо передачі храмів та вільного вияву конфесійної свободи православним.

Ще одним визначним волиняком-уніатом, що мав причетність до земель Великого князівства Литовського в досліджуваній період, був Пахомій Война Оранський. Він народився наприкінці XVI ст. у волинській православній родині Михайла Войни Оранського та Теодори Кисилівни. Протягом 1624–1626 рр. навчався у Грецькій колегії в Римі. З поверненням на Волинь переконав більшість родичів прийняти унію. Духовну кар'єру розпочав як названий віленський архімандрит. У 1632 р. Пахомій був номінований на посаду Жидичинського архімандрита, однак у наступному році в зв'язку з передачею монастиря православним він цю посаду втратив. Як компенсацію король визначив Оранському 2000 злотих щорічної пенсії з Коронного скарбу та надав намісництво у Володимирському Спаському монастирі. Однак тут Пахомій наштотхнувся на сильний спротив своєму призначенню з боку володимирського і берестейського єпископа Й. Баковецького. Попри підтримку Оранського з боку короля, митрополита Й. Рутського та частини володимирської шляхти Баковецький не допустив Пахомія до намісництва у монастирі. Згодом декілька років Пахомій був архімандритом у Кобрині; цією посадою, як вже відзначалося, він поступився Павлу Овлучимському. Також Пахомій користувався довірою з боку родини Мелешків, яка опікувалася Жировицьким монастирем. Свідченням цього є призначення Оранського у 1634 р. адміністратором цього монастиря. 1637 р. він став пінським і турівським єпископом; у 1639 р. зафіксований як протоархімандрит василіан. Як єпископ вів боротьбу з іншим василіанином Семеном Яковичем за Лещинський монастир. До прибуття в монастир 25 жовтня 1649 року архімандрита Нафанаїла Лозовського запечатав у скринях усі книги, пожертви і інші коштовності монастиря. У 1645 р. у Вільні, в друкарні василіан, видав книгу «Дзеркало або Заслона...», написану як полемічну до праці Касіяна Саковича «Перспектива». Як виникає з присвяти цієї праці, видання стало можливим завдяки допомозі гродненського старости Фрідріха Сапеги. Пахомій у своїй праці засуджував перехід К. Саковича на католицизм. Помер Пахомій у 1653 р., не дочекавшись можливого призначення на київську митрополію, чого так бажав актуальний на тоді київський митрополит Антоній Селява.

Протягом тривалого часу на білорусько-литовських землях проводив душпастирську діяльність Никодим Мукосій Шибенський, родич Й. Баковецького. У 1621–1625 рр. він був жидичинським архімандритом. У жовтні 1625 р. з ініціативи Й. Рутського за численні порушення Никодима відсторонили від архімандритства. Наступного року це відсторонення потвердив король Сигізмунд III. Втім, і сам Шибенський, і волинська шляхта вважали, що це відбулося незаконно. У 1632 р. Шибенський скаржився на луцького й острозького єпископа Є. Почаповського, якого звинувачував у тому, що він 6 років незаконно відсидів в ув'язненні у Віленському монастирі св. Трійці. Й. Рутський, який, як відзначалося, брав участь у відстороненні Н. Шибенського, в майбутньому сприяв духовній кар'єрі Никодима. У 1634 р. Шибенський вже вікарій Супрасльського монастиря на Підляшші, у наступному році – намісник цього монастиря. Певну роль у вивищенні Шибенського відіграв колятор (опікун) монастиря Криштоф Ходкевич, з ініціативи якого Герасим Великотний був усунений з архімандрії й переміщений на архімандрію у Браสลіві. 8 липня 1636 р. Шибенський був призначений архімандритом у Супрасльському монастирі. На посаді зарекомендував себе як вмілий господарник. За його проханням митрополит Рафаїл Корсак передав монастирю зруйновану від пожежі церкву в сусідньому Тикоцині. Шибенський не тільки сприяв відновленню церкви, але й ініціював спорудження у Тикоцині монастирського порту, через збіжжя постачалося до Гданська. У самому монастирю спричинився до створення величного іконостаса. Останній за кількадесят тисяч злотих був виготовлений у Гданську, доставлений до Тикоцина кораблем, далі – підводами до Супрасля. У верхній частині іконостасу були вирізьблені Спаситель та два герби (Ходкевича та архімандрита). Також, швидше всього, до заслуг архімандрита відносилось виготовлення двох дзвонів та 4-х ліхтарів, зроблених для освітлення іконостаса. З його ініціативи у монастирських маєтках будувалися млини і копаниці (саджавки). Шибенський також виділив кошти на виготовлення, принаймні, двох сервізів, кожен з яких складався з 12 олов'яних тарілей. На кожному з них був зображений герб і підпис архімандрита. Помер Никодим, перебуваючи у Варшаві, 13 бе-

резня 1643 р. Тодішня суспільна думка вважала, що він був отруєний – це нібито було підтверджено записом на його портреті. Підозрювали, що ініціатором отруєння був К. Ходкевич.

Таким чином, релігійно-культурні впливи між Волинню та Великим князівством Литовським залишалися тісними багато десятиліть після переходу Волині до складу Корони. Цьому сприяли подібні правові системи, руська діловодна мові, тісні родинні зв'язки, аналогічні церковно-релігійні проблеми. Останні спонукали до інтенсивного обміну кадрами, який викликав приплив волиняків на церковні посади в Князівстві та зворотні міграції литовців на уряди в Унійній церкві на території українських воєводств Речі Посполитої.

УКРАЇНСЬКА ШЛЯХЕТСЬКА РОДИНА РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ У ВНУТРІШНІХ ЗВ'ЯЗКАХ І СТОСУНКАХ

ІРИНА ВОРОНЧУК

Київ

У повсякденному житті кожна людина є учасником або суб'єктом-об'єктом різноманітних зв'язків і стосунків: демографічних, соціальних, економічних, правових, культурних, етнічних тощо. Найважливішими з них протягом віків залишаються родинні кривні пов'язання, з'ясування яких створює перспективи реконструкції локальних структур та мережі особистісних стосунків у приватному й позадомашньому житті²⁰. У шляхетській традиції сім'я свідомо культивувалася, оскільки саме з нею пов'язувався континуїтет та позиція в публічному житті цілої родинної спільноти – роду-фамілії. Отже, у процесі висвітлення взаємостосунків рідних і близьких людей над-

---

²⁰ Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках // Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 492.

звичайно важливим завданням є відновлення цілком конкретних родинних груп XVI–XVII ст.

Родинні стосунки можна розглядати у кількох площинах і на кількох рівнях. Зокрема, на першому – це взаємини всередині нуклеарної родини: між подружжям, а також батьками і дітьми, на інших рівнях – між старшими батьками і молодим подружжям, дідами й онуками, між дітьми: рідними і стрієчними братами і сестрами, а також невістками, зятями, шваграми тощо. Найсуттєвішими з них є стосунки між батьками і дітьми, оскільки вони закладають певні стереотипи родинних взаємин та домашньої поведінки дітей у їхньому подальшому сімейному житті. Джерелом для реконструкції родинних структур та висвітлення взаємовідносин батьків і дітей конкретних родин послужив актовий матеріал XVI–XVII ст., який, за виразом В. Лозінського, «відкриває нам старожитний дім якби навстіж»²¹.

Однією з найважливіших функцій шлюбу є прокреаційна, тобто народження дітей, яких виховують згідно існуючих звичаїв та пануючих правових норм і усталених соціальних практик. Як правило, за живих батьків діти до семи років виховувались у домашньому колі, а далі їхня доля значною мірою залежала від родинних статків. Серед незаможної шляхти поширеною практикою було влаштування малолітніх дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, на службу до впливових родин, де вони, прислугуюючи багатим панам або й своїм одноліткам, отримували вишкіл, а подеколи й освіту, чого не могли забезпечити їм незаможні батьки. Іноді хлопчиків змалку віддавали на військову службу. Зокрема, у почті князя Андрія Масальського було до 40 дітей-пахолків.

У силу багатьох факторів, в першу чергу людського, емоційний рівень родинних стосунків був різним і неоднозначним. Так, документи фіксують доброзичливі стосунки між батьками і дорослими дітьми в родині Івана Городищського, Миколая

---

²¹ *Łoziński W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Warszawa, 2005. – S. 207.*

Дубровського, Василя, Кирила і Лавріна Дривинських, Григорія Гулевича Радошинського, Михайла Гопона Новоселецького, Івана Селецького та ін.

Та хоч якими міцними були родинні зв'язки, ідилічними їх назвати не можна. Традиційний порядок укладання шлюбів, в основі яких лежали матеріальні розрахунки, не завжди сприяв встановленню добрих подружніх стосунків, часто провокував сімейні непорозуміння та жорстокі чвари, що негативно впливало й на дітей. Зокрема, складнощі у стосунках між батьками і дітьми виникали у разі розлучення подружжя, оскільки зазвичай сини залишалися з батьком, а дочки – з матір'ю. Ситуація ускладнювалася і тоді, коли хтось із батьків був нерідним (вітчим, мачуха), а до того ж мав власних дітей від іншого/інших шлюбів. Зокрема, існувала справжня ворожнеча між волинським маршалком Петром Богдановичем Загоровським та його сином від першого шлюбу Васиєм. За заповітом 1569 р. Петро Загоровський розподілив власну нерухомість лише між п'ятьма синами від другого шлюбу, віддаючи «в-чними часы от детей первое жоны своее»²². Найгіршим було те, що батько і старший син загалом не спілкувалися. Не склалися стосунки і в родині брата Петра Загоровського – Яна, непорозуміння якого з дружиною Федорою Боговитинівною Шумбарською змусило його навіть покинути власний дім і переїхати до зятя. Погані взаємини були у Федори Боговитинівни і з дітьми. У вересні 1578 р. вона скаржилась, що її дочка «Ганна Шалевська... мене, дей, матьку свою, безвинне словы неучтивыми зсоротила и рукою мене до губы кивила»²³.

У зв'язку з великою смертністю чи не найпоширенішою з тогочасних повсякденних практик було опікунство. Щоправда, Статут 1566 р. вніс низку змін до існуючого порядку,

---

²² Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. VIII, т. IV. – К., 1907. – С. 402–408.

²³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 18, арк. 589–589 зв.

найсуттєвішим з яких було вилучення матері з числа опікунів її власних дітей, які відбиралися у матері й передавалися опікунам. Так, 1567 р. Олександра Михайлівна Берестська, дружина покійного Івана Болобана, зверталася до призначеного опікуном своїх малолітніх дітей дядька чоловіка-небіжчика – Василя Балабана з проханням залишити їй хоча б найменшу, зовсім малу дочку, «абы ся при неи яко при матце до лепшого смыслу и болших лет могла ся доховат». Через півроку помер і сам опікун Василій Балабан, який своїм тестаментом не лише заставив спадковий маєток дівчаток Миколаю Дубровському, а й передав йому опікунські права над ними до їхнього повноліття²⁴. Отже, за живої матері малі діти виховувались у чужому домі чужими для них людьми. Подеколи дітей розлучали, віддаючи їх різним опікунам, як це трапилося з дітьми Василя Дривинського²⁵. У таких випадках між розлученими батьками і дітьми не могли скластися теплі емоційні почуття та взаємини, які виникають внаслідок спільного щоденного життя. Подеколи діти втрачали зв'язок із батьками, які навіть не знали, де знаходяться та як живуть їхні діти.

У патріархальному соціумі діти, як і всі інші члени родини, беззаперечно підкорялися батьківській волі. Цьому сприяло як виховання, так і зосередження у батькових руках такого економічного важеля впливу, як нерухомість, якою він міг розпоряджатися на власний розсуд, аж до позбавлення неслухняних дітей спадщини. Тож діти змушені були виявляти повну покору і слухняність батькам до передання їм спадку. Але, отримавши нерухомість, дорослі діти, відчуваючи тепер себе незалежними, не хотіли далі безумовно коритися, через що взаємини батьків і дорослих дітей різко псувалися. Зокрема, так сталося в стосунках між Марією Куневською та її сином від першого шлюбу Лавріном Пісочинським²⁶. Аналогічна ситуація відбувалася між Огрефіною Федорівною та її сином Павлом Бранським²⁷.

²⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 13–14 зв.; спр. 3, арк. 33 зв.–35 зв.

²⁵ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 61, арк. 202–203 зв.

²⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 248 зв.–249, 521–522, 522–523 зв.

²⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 464 зв., 466 зв.

Стосунки батьків і дітей ускладнювалися внаслідок неодноразових батьківських шлюбів. Так, 1586 р. сімейні непорозуміння сталися в родині Ворон Боратинських, коли батько Томила, буди вже у доволі похилому віці, привів до дому як дружину (четверту за життя) турівську міщанку Марушу Ілляшівну. Його дітей турбувало, що нова батькова дружина не була шляхтянкою. Крім того, вони побоювалися, щоб батько не переписав на неї нерухомість, про що молода жінка вже похвалялася²⁸. Ці та інші колізії створювали умови для виявлення людьми ранньомодерної доби не лише симпатій, а й антипатій, що подеколи переходили у справжню ворожнечу між кровноспорідненими людьми.

Зміщення акцентів з вивчення макроструктур на вивчення мікроструктур, застосування антропологічного підходу та мікроісторичних технік до вивчення даної проблеми з використанням герменевтичних методів інтерпретації документального матеріалу дозволить дослідити різноманітність соціальних практик у внутрішньо-родинних стосунках, простежити їх кореляцію з існуючими звичаями і традиціями, діючими нормативними системами та виявити характер і особливості родинних зв'язків і взаємин батьків і дітей за ранньомодерної доби.

УКРАЇНА В КЛАУДІО РАНГОНІ «РЕЛЯЦІЇ ПРО ПОЛЬСЬКЕ КОРОЛІВСТВО» (1604 р.)

ДМИТРО ВИРСЬКИЙ
Київ

Текст «Реляції про Польське королівство» (1604) Клаудіо Рангоні (1559–1621), папського нунція (1599–1607) в Польщі (чи то Речі Посполитій загалом) наразі ще практично невідомий українському читачеві (у т.ч. і фаховому). Отже, гадаю його

---

²⁸ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 61, арк. 177–178 зв.

сучасне видання²⁹, щойно (2013 р.) здійснене польськими колегами, потребує як уваги, так і популяризації.

Не критимусь, мене цей текст привабив передусім барвистою і вельми оригінальною характеристикою українських козаків-запорозжців (де вперше згадано, що вони як піхота цінуються вище за інші військові формації). Але цим зовсім не вичерпується українознавче значення твору Рангоні. Як і передбачає жанр, він містить описи головних регіонів держави – у т.ч. Русь (тут, що цікаво, йдеться як про Червону Русь-Галичину, так і про Київщину), Волинь (до якої включено і Холмщину), Поділля (причому, зазначає що і Волинь, і Поділля – то також частини Русі) і Підляшшя (щодо якого кумедно помиляється, називаючи Підліссям; зрозуміло, що це через знаний топонім Полісся). Ясна річ, папський дипломат особливу увагу приділяє справам церковним, причому зовсім не лише католицизму, але й православ'ю та щойно посталим греко-католикам. Автор також подає характеристики ключових державних посадовців – у т.ч. й українських магнатів з роду князів Острозьких (причому, наводить навіть їх словесні портрети). Маса цікавих деталей про звичаї і стан як урядових, так і провінційних еліт не залишить байдужим будь-якого зацікавленого ранньомодерними часами в Україні. І зрештою, опис Рангоні військових сил Речі Посполитої включає тут і вже згадану характеристику козаків Війська Запорізького – сюжету традиційно цікавого українському читачеві.

В описі історії-родоводу Русі звертає на себе досить «нестандартне» міркування Рангоні про виведення початку русинів з Криму (від тавроскифів, яких італієць перехрестив у

---

²⁹ Сучасне видання див.: *Rangoni Claudio. Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku / Oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski. – Opole, 2013. – 231 s.* Вона znana ще як «Реляція про Польське королівство, почата 1603 р. і закінчена 1604 р.», помилково приписувана кардиналу Ермінію (Карло) Валенті (Valenti, 1564–1618; кардинал з 9.VI.1604 р.). Давній польський переклад «Реляції» здійснив Каетан-Вінцентій Келісінський (Kielisiński, 1808–1849), див. рукопис у Курницькій бібліотеці в Познані (Rps Kótm. 267).

явроситів/яуроссісі). Та й в інших частинах тексту «Реляції» таких «відкриттів» не бракує, що, втім, лише додає оригінального ранньомодерного смаку цілому твору італійського дипломата.

Зрештою, кам'янецьким організаторам конференції буде цікаво почути про згаданий «Реляцією» актуальний для того часу проект мальтійського кавалера-італійця Бертуччі (Bertuzzi) з пропозицією колонізації незаселених частин Поділля Мальтійським орденом або про оригінальний опис Кам'янця-Подільського. Ось подаю тут український переклад цього кам'янецького епізоду з твору Рангоні (с. 45–46):

«У цій провінції, за дві милі від Дністра, що відділяє Польщу від Єремієвої³⁰ Волощини, є місто Кам'янець зі скелею, що розташована в місці дуже укріпленому – вона оточена каньйоном дуже глибоким і опоясана урвиськом настільки високим і кам'янистим, що є не скільки неприступна [для зброї], скільки майже недоступна. Через це, коли Міхай, воєвода молдавський і пан Семигороддя³¹, напав зі зброєю на Єремію та, вигнавши його з держави, змусив схоронитися в Польщі, і показував, що хоче втікача переслідувати, загрожуючи – як носилася чутка – завоювати й це королівство, не дуже побоювалися ті поляки, які в Кам'янці перебували – лише три дні вони потримали закритими брами міста. У цьому місті є одна вежа, що по сей день навіть дітьми зветься Папською. Вона, як оповідають, за давніх часів (коли турки і татари звикли були часто непокоїти Польщу з того боку – як найдалшого пограниччя королівства і того передмурря християнства, що захищає від тієї дикості, що її від цього місця кількаразово відбивали) була збудована за гроші надані полякам від одного папи; однак, як його ім'я невідоме – через давність, так і герб, на якому – згідно того, що оповідає біскуп цього міста – тільки митру папську розпізнати можна.

---

³⁰ Йдеться про тогочасного молдавського господаря *Єремію Могилу* (бл. 1555–1606).

³¹ *Міхай (Михал) Витязь* (1558–1601) – волоський воєвода (1593–1601); воєвода семигородський (1599–1600), воєвода молдовський (V–IX.1600).

Не належить промовчати і про те, що на згаданій скелі, як у місці безпечному, з огляду на міцне укріплення, сховався було Ян, король угорський, коли втік до Польщі розбитий і вижитий з держави Фердинандом, королем чеським³²».

РУСИН З ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО – КОРОЛІВСЬКИЙ КОМІСАР ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО (ДО БІОГРАФІЇ СТАНІСЛАВА СИГІЗМУНДА ДРУШКЕВИЧА: 1621–1699 рр.)

ТАРАС ЧУХЛІБ

Київ

Станіслав Сигізмунд (Zygmunt) Друшкевич народився у 1621 р. в родині спольщеного русина Яна (Івана) Друшкевича та русинки Гальшки Прощицької. Батько майбутнього козацького комісара Речі Посполитої походив з шляхетської родини Друшкевичів, яка протягом XVI ст. звалася Друшками (Друшко) та перейшла з православ'я у католицизм. Її представники мали маєтності у місцевостях Забаб'є та Гніздовщина Брест-Литовського воєводства Великого князівства Литовського, де компактно проживало русинське населення. Мати С.С. Друшкевича походила з стародубського містечка Прощиця Мінського воєводства, де він прожив дитячі роки.

У 1633 р. розпочав навчання у Несвіжському єзуїтському колегіумі, а після трьох перших років навчання повернувся до Прощиць на Стародубщину. У 1636 р. він перебував на службі при дворі місцевого магната Владислава Дорогостайського, а вже у 1638 р. бачимо молодого литовського шляхтича на службі

---

³² Тут Рангоні помиляється – *Ян Заполяї* (1487–1540), угорський король (з 1526), розбитий конкурентом Фердинандом Габсбургом, утік на польську територію 1528 р. і сховався у прикарпатському замку Кам'янець в Одржиконі (нині село в Польщі, біля м.Кросно у Прикарпатському воєводстві).

у князя Богуслава Радзивілла (з 1638 р. – великий хорунжий, з 1646 р. – великий конюший ВКЛ). Відомо, що тоді С.С. Друшкевичу протегував його брат, Криштоф Радзивілл – син давнього знайомого його батька, на той час великого підкоморія ВКЛ Януша Радзивілла³³. У складі двору великого князя Литви побував у Голландії та у грудні 1638 р. відвідав Утрехт і Гаагу, де був при дворі князя Фридерика Генріха Оранського³⁴. Взимку 1639–1640 рр. Друшкевич відвідав Англію та Францію. Відомо, що 20 березня 1640 р. у Парижі він зустрічався з королевичем Яном Казимиром. Потім повернувся до Голландії та майже рік він проживав у Гаазі. 1 січня 1641 р. С.С. Друшкевич приїжджає до Великого князівства Литовського, де взяв участь в урочистих похоронах свого протектора – князя К. Радзивілла.

У лютому 1641 р., перебував при дворі великого литовського князя у свого патрона, великого конюшого ВКЛ у м. Слуцьку. Там між С.С. Друшкевичем та князівським комірником Зглобціцьким виник конфлікт, який завершився герцем, під час якого Друшкевич убив суперника. Це змусило його втекти до Нового Бихова, а потім перебратися до Києва. З березня 1641 до 1643 рр. він перебував у складі коронного гарнізону Кодацької фортеці. Від 1644 р. – товариш «козацької» хоругви на чолі з Я. Шемберком, який на той час був королівським комісаром Війська Запорозького.

Під час Жовтоводської битви 1648 р. С.С. Друшкевич потрапив до татарського полону, але весною 1650 р. був викуплений з нього. Продовжував службу у коронному війську (гусарські хоругви О. Конецпольського та М. Каліновського) і знову під час битви з українсько-татарським військом Богдана Хмельницького 2–3 червня 1652 р. потрапив у полон до татар, але невдовзі був знову викуплений. У 1654 р. бачимо його ротмістром «татарської» хоругви війська Корони Польської, у

---

³³ Stanisław Zygmunt Drusiewicz. *Pamiętniki 1648–1697* / Oprac. M. Wagner. – Siedlce, 2001. – S. 11.

³⁴ *Bogusław Radziwiłł. Autobiografia* / Oprac. T. Wasilewski. – Warszawa, 1979. – S. 22.

1659 р. – стражником дивізії коронного обозного А. Потоцького, яка перебувала в Україні. Вів переговори з гетьманом Іваном Виговським щодо компенсації литовському князю Б. Радзивілу за втрачені у Барському старостві маєтності. Входив до складу посольств Речі Посполитої до Кримського ханства, Трансільванського князівства та Шведського королівства. У 1660 р. С.С. Друшкевич став галицьким війським і парнавським під-столієм, отримав чин стольника. Учасник військових походів коронних військ на Правобережну Україну 1671 та 1674 рр. На чолі панцерної хоругви воював проти війська гетьмана Війська Запорозького Петра Дорошенка, у 1676 р. взяв участь у Журавненській кампанії проти Османської імперії. У 1678 р. стає полковником, протягом 1680–1684 рр. – любачівським каштеляном, а у 1685–1689 рр. – холмським каштеляном. Його неодноразово обирають послом на сеймики Руського та Люблінського воєводств, а також вальні та коронаційні сейми.

Протягом серпня – жовтня 1683 р. на чолі панцерної хоругви, що нараховувала 105 вояків, брав участь у Віденській кампанії³⁵. Після чого, у грудні 1683 р., король Ян III Собеський призначив литовського шляхтича та коронного урядника С.С. Друшкевича спеціальним комісаром над правобережним Військом Запорозьким³⁶. На цій посаді він перебував більше десяти років – до 1696 р. Мав повноваження контролювати діяльність гетьманів Правобережної України Стефана Куницького, Андрія Могили, Григорія Гришка та Самійла Самуся, а також місцевих козацьких полковників – С. Палія, А. Абазина, С. Корсунця, З. Іскри, І. Киліяна та ін. Від імені короля мав право видавати спеціальні універсали та накази-«ординанси», яким мало підкорятися усе козацтво Київського та Брацлавського воєводств в

---

³⁵ *Wimmer J.* Wieden 1683. Dzieje kampanii i bitwy. – Warszawa, 1983. – S. 225.

³⁶ *Чухліб Т.* Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). – К., 2004. – С. 178; *Він же.* Відень 1683: Україна-Русь у битві за «золоте яблуко» Європи. – К., 2013. – С. 85.

обороні від турецько-татарських військ³⁷. Саме через королівського комісара відбувалося фінансування підрозділів місцевого українського козацтва зі скарбниці Апостольської столиці (Ватикану). Укладав реєстри-«компуті» козацького війська Правобережної України у 1686 та 1689 рр.³⁸ Підпорядковувався лише королеві та великому коронному гетьманові Речі Посполитої (на той час Станіславу Яблоновському).

Саме організаційна діяльність С.С. Друшкевича у військово-політичній сфері спричинила до відновлення інституту гетьманства від імені «королівської милості» на Правобережжі (ця традиція від часу визнання Юрієм Хмельницьким зверхності польського короля у 1660 р. перервалася після смерті Євстафія Гоголя, на початку 1679 р.). Як згодом писав коронний комісар у своєму щоденнику: за липень та серпень 1683 р. він «швидко те зробив за два місяці: козаків затагнув, гетьманом Куницького зробив»³⁹.

Комісар Друшкевич залишив унікальні свідчення про хід Могилівської ради Війська Запорозького, яка відбулася у другій половині березня 1684 р. поблизу м. Могилева на Дністрі⁴⁰. На

---

³⁷ Див., наприклад: Універсали С. Друшкевича до Війська Запорозького (Звягель, 28.XII.1683) // Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. – Ч. III. – Т. 2. – К., 1868. – С. 40–41; Збадинь, 16.VIII.1684 // Там же. – С. 93–94 та ін.

³⁸ Текст козацького реєстру 1689 р. засвідчував, що його склав особисто С.С. Друшкевич: «Компут Війська Й.К. Мсці написаного під Кашперовцями В.К. Мсці паном Каштеляном Холмським Полковником Й.К. Мсці...» (Архів Головний актів давніх у Варшаві. – Ф. «Архів публічний Потоцьких», № 47, т. 2, арк. 162–166. Опубл.: Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України: остання чверть XVII ст. – К., 1996. – С. 87–88).

³⁹ Pamietniki St. Druszkiewiczza // Dzinnik Literacki. – Lwow, 1856. – № 70–73. – S. 149. Про діяльність С. Куницького див. нашу працю: Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–1684) // Україна в Центральній-Східній Європі – К., 2000. – С. 314–322.

⁴⁰ Pamietniki St. Druszkiewiczza. – S. 150. Див. також: Бібліотека музею Чарторийських у Кракові, відділ рукописів. – Теки Нарушевича, зб. 180, арк. 161.

ній козаками було вбито гетьмана С. Куницького та обрано новим гетьманом А. Могилу. На цій раді українці також хотіли позбавити життя самого С.С. Друшкевича, який намагався заступитися за ставленика Яна III Собеського. Пізніше у листі до короля за травень 1684 р. Друшкевич повідомляв, що до новообраного гетьмана А. Могили «кожен день прибувають козаки – було б кому платити», і прохав виділити для них «гармати, олово, сірку, 8 тисяч мушкетів щоб швидко були прислані»⁴¹.

Організував українських козаків для участі у Буковинському поході 1685 р. 20 жовтня 1687 р. гетьман А. Могила інформував комісара С.С. Друшкевича про ймовірний напад татарських військ на Правобережжя⁴². Того ж року разом з козаками гетьмана Могили брав участь в облозі м. Кам'янець-Подільського. У серпні 1689 р. спільно з козаками гетьмана Гришка обороняв м. Немирів від нападу татарських військ та знову штурмував Кам'янець-Подільський.

У вересні 1691 р. комісар С.С. Друшкевич разом з гетьманом Гришком очолив козацьке військо (бл. 6 тис. вояків), яке рухалося в напрямку Буджацького степу, щоб відволікати турецько-татарські сили від основних сил армії Речі Посполитої у черговому Молдавському поході. Саме тоді козаки Вінницького полку на чолі з С. Самусем, оволоділи турецькою фортецею Сороки у Молдавії⁴³. У листопаді 1691 р. козацькі полки П. Апостола-Щуровського та В. Іскрицького за наказом Друшкевича хотіли завадити підрозділам С. Палія, що ходили походом на Акерманську (Білгород-Дністровську) фортецю повернутися до м. Фастова. Згідно з джерелами, восени 1692 р. під владою комісара С.С. Друшкевича перебували полки С. Самуся, В. Іскрицького, З. Іскри та Я. Гладкого (у той же час козаки, що

---

⁴¹ АГАД Варшава. – Ф. «Архів Замойських», од. зб. 3036, арк. 275.

⁴² Там само. – Ф. «Архів Замойських», од. зб. 3028, арк. 185.

⁴³ Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) – полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 2. – С. 282.

перебували під проводом полковників С. Палія та А. Абазина не визнавали його влади). У тогочасних листах комісара Війська Запорозького Друшкевича йшлося про велику участь запорозького козацтва в обороні Західного Поділля та усїєї Правобережної України від турків і татар. Його кореспонденція містить дуже багато цікавих та маловідомих даних не лише з литовської та польської, але і з української історії другої половини XVII ст.

Литовський шляхтич руського (українсько-білоруського) походження, військовий і державний діяч Речі Посполитої С.С. Друшкевич мав власний будинок у Львові, володів помістями (села Тучапи, Молошковиці та Збадинь) неподалік Яворова на Львівщині, маєтностями (сс. Журавники, Волиця, Брама і Воля Брамська) коло Горохова на Холмщині, а також селом Ланьцухів неподалік м. Любліна. Залишилася змістовна переписка С. Друшкевича з королем Яном III Собеським, литовським князем Богуславом Радзивіллою, коронним підскарбієм Мартіном Замойським, княгинею Анною Замойською, правобережними козацькими гетьманами С. Куницьким, А. Могилою, Г. Гришком і С. Самусем. Володів польською, латинською, татарською та українською мовами, що дало йому змогу довгий час займати важливу посаду королівського комісара Війська Запорозького. Автор панегіричної брошури, де описувалася перемога військ Яна III Собеського над турецько-татарськими загонами під Войниловим поблизу Львова у 1675 р. Станіслав Сигізмунд Друшкевич написав короткий щоденник життя та діяльності за 1648–1697 рр., що вперше було опубліковано 1856 р. у Львові.

У контексті дослідження історії через призму політичної антропології вивчення біографії цієї неординарної особистості дає змогу зрозуміти різні питання взаємодії та протистояння ранньомодерних Литви, Польщі та України.

КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ ВАЛАШСКОГО ГОСПОДАря РАДУ МИХНИ С ЯНОМ КАРОЛОМ ХОДКЕВИЧЕМ ВЕЛИКИМ ГЕТМАНОМ ЛИТОВСКИМ ВО ВРЕМЯ ХОТИНСКОЙ БИТВЫ 1621 ГОДА

ВАЛЕНТИН КОНСТАНТИНОВ

Кишенёв

Хотинская битва 1621 года по сути является вторым основным этапом польско-турецкой войны 1620–1621 года. Желание утвердить на молдавском престоле Гашпара Грациани смещенного турками в середине 1620 года, кончилась плачевно для польской армии, а сам руководитель армии Станислав Жолкевский был убит. Турецкие вельможи восприняли победу Искендер-пашы как знак, что Речь Посполитая является очень слабой и ее можно будет заставить платить годовую дань Османской Империи. Таковы были предпосылки для Хотинской битвы. Молдавский господарь Александр Илиаш, поставленный вместо Грациани, предпринял с самого начала дипломатические шаги для того чтобы помирить османов с поляками. Это ему не удалось, так как османе надеялись что поляки соглашались платить дань, а для поляков плата дани была принципиальной проблемой равной свободе. Частые набеги поляков и казаков на молдавские территории и опустошение страны еще с 1620 года не позволили Александру Илиашу выполнить требования туров по обеспечению огромной армии провизиями. Разгневанный турецкий султан, молодой Осман II, арестовал господаря и приказал оковать его в кандалы. Тогда роль прямого посредника в переговорах между поляками и турками занял князь валашского княжества, Раду Михня, который уже правил Молдавским княжеством между 1616–1619 годом. Вместе с принятием на себя роли посредника он перенял у Илиаша и главного дипломата польско-османских отношений, Константина Батисту Вевелли который продолжил свою посредническую деятельность, но уже от имени Раду Михни. Сохранились копии нескольких писем адресованных валашским господарем

Яну Каролу Ходкевичу, равно как и ответы руководителя польской обороны Хотина валашскому господарю. Эти письма представляют собой картину взаимоотношений в ту сложную эпоху, когда несмотря на военные столкновения всегда существовала возможность начать мирные переговоры, или даже можно сказать что война шла своим чередом а переговоры своим. Присутствие на османской стороне крестьянских князей, как вассалов Османской Империи, было использовано сторонами для налаживания дипломатических каналов для решения разных проблем. Когда было ясно что силой не удастся добиться ожидаемых результатов, османе всегда могли послать своих крестьянских вассалов с предложениями мира. В свою очередь наши господа были всегда заинтересованы, чтобы война кончилась как можно скорее и делали для этого все возможное.

«ЩОДЕННИК КАНЦЕЛЯРСЬКИЙ» Я. РАДЗИВІЛЛА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У ПОДІЛЛІ Й ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ (СЕРЕДИНА 1649 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1651 рр.)

ВАЛЕРІЙ СТЕПАНКОВ
Кам'янець-Подільський

Українські й польські історики (Т. Василевський, Ю. Мицик, М. Нагельський, Ф. Сисин та ін.) довели важливе значення цієї пам'ятки для вивчення історії українсько-литовських і українсько-польських відносин середини XVII ст. Вона зберігається в Архіві головному актів давніх (м. Варшава). – Фонд № 553 (Архів Радзивіллів). – VI відділ. За своєю структурою є не типовим «Щоденником» із особистими записами автора, а його різновидом, названим ученими «табірним», оскільки містить у собі різноманітну військову документацію. У даному випадку «Щоденник канцелярський» польного литовського гетьмана князя Я. Радзивілла становить собою «узагальнюючий продукт князівської військової канцелярії, створений виключно канце-

ляристами», котрі вписували «до одного фоліанту всю вхідну й вихідну документацію князівської ставки...»⁴⁴. Оригінал пам'ятки під назвою «Щоденник канцелярський Януша Радзивілла (1612–1655) ... від 23.VI.1649 до 5.II.1652» (Сигнатура: Скринька № 36 і 37/1) налічує 825 арк., а її варіант у мікрофільмі «Листи, уривки листів і щоденники Януша Радзивілла гетьмана з років 1649–1651» (Сигнатура № 36) – лише 623 арк.

Аналіз джерельної інформації пам'ятки дає підстави стверджувати, що вона проливає світло на цілий комплекс різноманітних аспектів національно-визвольної й соціальної боротьби українців у 1649–1652 рр., внутрішньої та зовнішньої політики уряду Б. Хмельницького, військових кампанії української, литовської та польської армій тощо. Вдалося віднайти й матеріали, які суттєво доповнюють наші знання перебігу революційних подій на теренах Південно-Східної Волині й Поділля. Виявлено 32 листи-донесення, «новини», зізнання («конфесат») полонених козаків й інших документів, що мають про них важливі дані. У хронологічному відношенні вони розподіляються так: червень 1649 р. – 6 документів, серпень–жовтень 1650 р. – 5 документів і січень–квітень 1651 р. – 21 документ. Тематично торкаються таких важливих подій як боротьба подолян і волинян проти польських жовнірів у червні 1649 р., поява польського війська під Кам'янцем-Подільським й проведення Б. Хмельницьким молдавського походу у серпні–вересні 1650 р. та його наслідків, спротив козаків й поспільства Брацлавського й Вінницького полків наступальним діям польського війська у лютому–березні 1651 р. Чотири з них (один у скороченому варіанті) опубліковано Ю. Мициком у фундаментальній праці «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. (Т. 1–2)»⁴⁵.

---

⁴⁴ Мицик Ю. Щоденник князя Януша Радзивілла як джерело з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // *Albaruthenica*. Студії з історії Білорусі. – К., 2009. – С. 111.

⁴⁵ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / Упорядн: док. іст. наук, проф., протоієрей УПЦ Київського

Листи князя С. Корецького, белзького воєводи А. Фірлея (виконував обов'язки головнокомандувача) й інших осіб доповнюють уже введені до наукового обігу джерела про битву волинських козаків полковників Гараська й М. Тиші 15 червня 1649 р. з польськими підрозділами під стінами Звягеля та обставини його залишення. Виявляється, що під час відступу волинян, жовніри підпалили місто у трьох місцях, яке «у попіл перетворилося». Більшості із них вдалося «врятуватися через міст» на р. Случ. За образним висловлюванням мозирського підкоморія, все ж «...це дрібні гілячки обтинаємо з ласки Божої, але саме дерево ще ціле...» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 82–84). Винятково важливе значення мають визнання козака В. Писаренка з Канева (липень 1649 р.). З них довідуємося, що після відступу волинян Б. Хмельницький зберіг їхні полки. Перший із них, сформований переважно з посполитих Полонного, Звягеля, Сульжинець й Старокостянтинова та їхніх околиць (чисельністю у 4 тис. осіб), спочатку очолив І. Донець, а пізніше І. Богаченко. Другим (налічував 3 тис. осіб) продовжував керувати Гарасько. В. Писаренко наголошував на тому, що перший з них повністю складався з «робочого хлопства, яке перед цим ніколи в козацтві не перебувало. І не має між ними більше двадцяти старинних козаків». Обидва полки гетьман відправив на литовський фронт у район Лоева (Сигн. № 36. – Арк. 198).

Вельми цінну інформацію про захоплення 25 червня 1649 р. брацлавським полковником Д. Нечаєм м. Меджибожа у Поділлі, наближення українського війська, очолюваного Б. Хмельницьким, до Пилявець та панічної втечі наступного дня польських полків з-під Старокостянтинова мають «Пункти листа з Чолганського Каланя» від 27 червня анонімного автора. В ньому зазначалося, що майже всі жовніри, котрі перебували в обозі, вчинили похід на Меджибіж з метою розгрому Д. Нечая та очолюваного ним 40 тис. війська подільських козаків (цифра

значно перебільшена). Захопивши місто, останні штурмували замок, де тримала оборону залога з іноземних піхотинців. Раптова атака з тилу поляків спонукала Д. Нечая з боєм відступити до заздалегідь викопаних шанців за містом у «у Звіжинці» й вчинити противнику затятий спротив. Дізнавшись від язиків про наближення Б. Хмельницького з козаками й татарами до Пилявець, польське командування поспішно відступило до Старокостянтинова. Так як панічні настрої охопили військо, 26 червня воно під захистом табору вирушило у напрямку Збаража (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 113–114).

5 джерел торкається подій загострення українсько-польських відносин у серпні–вересні 1650 р., зумовленого появою польського війська під стінами Кам'янця-Подільського та походом Б. Хмельницького до Молдавії. Зокрема, знаходимо дані про перебування польського війська біля Оринина та його розташування близько 9 вересня «у старих окопах» біля Кам'янця (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 459–460). Унікальною є інформація одного із листів литовського шляхтича, полковника С. Павші, про значні втрати українських вояків під час переправи через Дністер до України з Молдавії у кінці вересня, внаслідок розриву посеред річки плотів («...і там сила їх потонула») (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 510). Не менш важливим є повідомлення великого коронного гетьмана М. Потоцького про прохання чоловічого населення Подністров'я Б. Хмельницького (котрий з 27 по 30 вересня перебував у Ямполі) записати його до реєстру. «Подністрияни всі, – зазначав він, – просили Хмельницького, аби їх вписав до реєстрів запорозьких, бо їх найбільше приваблює повинність молодецька і тоді їх пописав». (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 516).

Найбільша колекція із названих джерел стосується опису подій вторгнення 20-тисячної армії польного гетьмана С. Калиновського на терени Української держави й боротьби з нею подолян. Так, «Відомості з України» аноніма констатують факт систематичних повідомлень Д. Нечаєм у першій половині січня 1651 р. Б. Хмельницького про напади «ляхів» й дотриманням гетьманом оборонної тактики: «...нехай ляхи приходять до нас, а ми будемо захищатися» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 590). Як

промовляють «Відомості» середини лютого, гетьман наказав брацлавському полковнику розташувати залоги по усіх пору- біжних містечках й зобов'язати посполитих завершити вимолот зібраних снопів, а зерно «зсипати до ям», готуючись до облоги (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 583). Брацлавський воєвода С. Лянцкоронський у листі від 14 лютого до київського воєводи А. Киселя, готуючи разом із М. Калиновським вторгнення у козацьку Україну, намагався переконати адресата (мав право проводити мирні переговори з Б. Хмельницьким), що Д. Нечай та вінницький полковник І. Богун порушують умови Зборів- ського договору, займають підрозділами терени, розташовані «за лінією», а польська сторона тільки захищається (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 588–589). Однак, лист київського каштеляна до С. Павші від 17 лютого подає інформацію про підготовку саме поляками своїх військ для походу у Брацлавщину (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 587–588).

Листи М. Калиновського, референдаря (анонім) та М. Кисіля (старости черкаського) до адресатів є дуже цінними для ре- конструкції картини оборони Красного Д. Нечаєм, козаками і міщанами від ворожої армії. За визнанням польного гетьмана, обложені у замку козаки й міщани відмовились скласти зброю: «були такими затятими, що воліли загинути, ніж поклонитися й.к.м. пану н.м.». Жовніри вирізали усіх міщан, «не милуючи ні жінок, ні дітей», а місто, замок і хутори «спалили дощенту» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 602–603, 606–608).

У наступних 4-х джерелах різних авторів зберігаються цінні відомості про обставини захоплення жовнірами Шаргороду, Морафи, Станіславчика, Рашкова, Ямполья та їх невдалого штур- му Стіни (Сигн. № 36. – Арк. 544–545, 578; Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 633, 636, 696). В одному із джерел знаходимо цікаву звістку, яка дозволяє висловити припущення про видання українським гетьманом розпорядження щодо відправлення у церквах полкових міст панахиди «за душі Нечая та його брата» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 622). Лист шляхтича С. По- тоцького до матері від 18 березня має унікальні відомості про ряд подробиць знаменитої облоги поляками Вінниці з 11 по 21 вересня. Зокрема, його автор уточнив, що С. Лянцкоронсь-

кий, котрий потрапив до ополонки у Південному Бузі під містом під час втечі, «...смачно киями взяв по хребту». Підкреслював, що І. Богун «дуже добре» вибудував укріплення монастиря, де захищалися вояки і міщани, хіба що «виморювати голодом і мацати з гармат...». На його думку, «хлопи так вкопалися у ямах і в укриттях, що їх і гранатами ледве чи можна викурити» (Сигн. № 36. – Арк. 543).

Кілька джерел за квітень засвідчують у край важке становище польського війська («внівеч зруйноване») яке з-під Вінниці відступало до Кам'янця-Подільського, повертаючи «ворогу» ті «багаті краї, які були видерли» з «їхніх рук» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 737–738). Київський каштелян, розцінюючи наслідки кампанії, не приховував її трагічності для поляків, а відтак висловлював скепсис у її доцільності: «Нещаслива та голова одного Нечая-гультая, за яку така сила наших братів полягла» (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 735). А стражник коронний 25 квітня повідомляв з Чорного Острова, що «вже все поспільство повстало» (Синг. № 36. – Арк. 614). Захоплений жовнірами у полон козак Демид сповістив їх про наміри Б. Хмельницького наступати з військом на Кам'янець-Подільський (Скринька № 36 і 37/1. – Арк. 616).

Отже, матеріали «Щоденника канцелярського» слугують важливим джерелом для з'ясування різноманітних подій визвольних змагань волинян і подолян середини XVII ст.

ОБОРОНА ТА ЗВІЛЬНЕННЯ КИЄВА ВІД АРМІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (липень–серпень 1651 р.)

АНДРІЙ ГУРБИК
Київ

Після перемоги у Другій Лоевській битві (26.06.1651), отримавши ще кілька незначних звитяг на українсько-білоруському порубіжжі, Я. Радзивілл, вже на початку липня 1651 р. зрозумів,

що сил для повномасштабних бойових дій на півночі України у нього недостатньо. Оскільки, для успішного наступу на Київ литовської армії частину необхідно було залишити для облягання Чернігова, а також zostавити залоги в Любечі, Лосєві, Кричеві, щоб забезпечити свої комунікації та, в разі потреби, шлях для відступу. В десятих числах липня 1651 р. Я.Радзивілл приймає рішення «з гарматами» розпочати облогу Чернігова. Але все змінила ситуація, що склалася на овруцько-чорнобильському напрямку наступу військ ВКЛ. Козацькі полковники Гаркуша і Жданович, які до цього успішно відбивали атаки Павші і не пропускали загони останнього через Прип'ять, дізнавшись про розгром військ Небаби, вирішили на початку липня відступати до Києва.

Затримавши переважаючі сили Гонсевського під Димером, козацькі війська, спаливши великий міст через Ірпінь, відступили до Києва. І це теж був вірний крок, оскільки, лівобережжям до Києва уже прямували хоругви самого Я. Радзивілла, який в будь-який час міг переправитися через Дніпро, і, відрізавши Гаркушу й Ждановича від міста, оточити і знищити останніх. Це було б дійсною катастрофою, оскільки, практично останній великий корпус Української держави припинив би своє існування. У першій половині липня все вирішували тижні, а то й дні. Оскільки Б. Хмельницький, який перебував у Паволочі на початку липня 1651 р., вже розсилав універсали по Україні із закликами до народу підніматись на боротьбу із загарбниками.

У той же час Я. Радзивілл відмінив призначений на 10 липня великий штурм Чернігова, залишив коло міста залогу, а також, полишивши застави в Любечі й Лосєві рушився зі всім військом до Києва. Це рішення було прийняте 15 липня, а сам похід розпочався вже наступного дня. Частина обозу, гармати й угорська піхота були відправлені на байдаках водою. Основне ж військо з кіннотою чисельністю близько 10 000 чоловік рушило суходолом й, подолавши за тиждень чимало водних переправ, 22 липня «в 3 милях від Києва» об'єдналося із загонами Гонсевського, які першими підійшли до Вишгорода. 23 липня 1651 р. до міста вступила й армія Я. Радзивілла. Вишгород було розорено, а церкви пограбовано.

Тим часом тривога, яка з'явилася в киян після поразки війська М. Небаби, переросла у відкриту паніку після відступу загонів Ждановича і Гаркуші з-під Димера. Ієрархи церкви – київський митрополит та києво-печерський архимандрит не лише не благословили козацькі загони на захист міста, а навпаки писали до київського полковника А. Ждановича «сильно прохаючи» останнього аби той не воював із підрозділами Я. Радзивілла. В таких умовах А. Жданович «полковник з козаками із застави зійшов і став у двох милях вище Києва» й одразу ж повідомив Б. Хмельницькому в Корсунь про свій відхід та недружню стосовно козаків позицію церковних ієрархів та міської верхівки.

Я. Радзивілл з усім військом підступив до Києва і 24 липня з 1000 вершників виїхав на розвідку місцевості. В цей день* почалися перші сутички з козаками, які навіть робили вилазки проти литовських загонів. Я. Радзивілл почав готувати серйозний штурм, плануючи організувати наступ з трьох боків. Частина війська ВКЛ була направлена з найзручнішого боку до собору Святої Софії, підрозділи Шварцкоффа і Полубінського – старою вишгородською дорогою, а піхота під командою Пшипковського мала байдаками підпливти по Дніпру. Горецькому було наказано підготувати литовську артилерію й по світанку наступного дня подати сигнал до штурму. Ф. Гаркуша і А. Жданович, які цілий день відбивали атаки військ Я. Радзивілла, не дочекавшись підмоги та, запобігаючи можливому оточенню в місті, увечері того ж дня остаточно відступили з Києва.

25 липня Я. Радзивілл тріумфально в'їхав через Золоті Ворота до Києва. Так закінчився перший етап битви за Київ. Науковці по різному оцінювали роль козацьких полковників А. Ждановича і Ф. Гаркуші в обороні Києва. І все ж, думається, що захисники Києва зробили в тих умовах все від них залежне і скільки могли захищали місто. Проте сил для тривалої оборони Києва від великої й добре вишколеної армії ВКЛ у київського

---

* Грушевський М.С. чомусь писав, що «наступ на Київ призначався на 4 січня» (Назв. праця. – С. 329).

полковника було дійсно недостатньо. Саме місто (на відміну, наприклад, від Чернігова) теж було мало придатним для оборонних боїв.

Загалом здача Києва завдала більше втрат морального плану і аж ніяк не означала реального програшу війни. В умовах, коли навколо міста діяли чималі козацькі підрозділи А. Ждановича, Ф. Гаркуші та інших полковників, подальше просування військ Я. Радзивілла вглиб козацької України було неможливе. На початку серпня 1651 р. гетьман вже мав близько 15000 козаків з гарматами, не рахуючи полків поблизу Києва, Вінниці, Білої Церкви, Чернігова. Вже на початку серпня Б. Хмельницький веде активні бойові дії проти коронного гетьмана М. Потоцького поблизу Фастова, що згодом зупинило просування польської армії на з'єднання з київською залогою військ Я. Радзивілла.

Для комплексного наступу на Київ до міста підтягувалися все нові козацькі сили. На підсилення полків Ждановича і Гаркуші прибули також 3000 корсунських козаків Мозири та 2000 татар. Проте, неузгодженість дій козаків, кмітливість литовських военачальників та пасивність татар провалили кілька спроб по звільненню Києва на початку серпня 1651 р. Проте, тривога в київському таборі Я. Радзивілла все зростала. Прислані Б. Хмельницьким під Київ багатотисячні загони козаків ясно свідчили, що сили українського гетьмана реально збільшились.

Водночас Я. Радзивілл веде інтенсивні переговори з М. Потоцьким, хоругви якого 16 серпня 1651 р. увійшли у Фастів, пропнуючи останньому зайняти Київ замість литовського війська. Узгодивши всі деталі, 23 серпня 1651 р. Я. Радзивілл на чолі 2000 загону вимушений був залишити Київ і вирушив в напрямку Василькова на зустріч із коронною армією, залишивши в місті основні сили й обоз. 25 серпня поблизу Василькова литовське військо Я. Радзивілла зустрілося із підрозділами Потоцького та Калиновського.

Після від'їзду з Києва Я. Радзивілла ще протягом кількох днів залишений в місті литовський военачальник Комаровський, з трудом відбивав активізовані козацькі атаки. А вже перед остаточним відступом литовського війська з Києва

«козаки почали були з островів дніпровських» нападати і ще «три байдаки литовські урвали», хоча й самі втратили «дев'ять човнів з людьми». І вересня 1651 р., як сповіщали респонденти з польського обозу, «пан Сокол повернувся від війська литовського з Києва, яке вирушило вже звідти, бо Хмельницький двох козаків прислав, наказуючи своїм людям припинити бої. Ці ж два козаки до Лоева й Любеча їхали, оголошуючи про перемир'я». Скориставшись об'явленим перемир'ям, війська ВКЛ поспішили з Києва на з'єднання з коронною армією, яке відбулося 3 вересня* під Германівкою.

У подальшому після затяжних переговорів та перманентних боїв українських військ з польсько-литовською армією, в умовах, коли звільнити українські землі у Б. Хмельницького не було достатніх сил, а поляки не могли остаточно розгромити козацьку армію, 18 вересня 1651 р. було підписано Білоцерківський договір.

Загалом же після важкої поразки під Берестечком (червень 1651 р.) оборонні бої проти армії ВКЛ на півночі України, важка Друга Лоевська битва та подальша битва за Київ влітку 1651 р., з одночасним піднесенням масової партизанської війни, фактично врятували від знищення козацьку державу. І хоча українські полки змушені були 25 липня 1651 р. здати Київ, проте завойовники вже не могли швидко просуватися на південь козацької України, оскільки війська захисників були врятовані, а активні бойові дії не лише скували литовську армію в місті, але й змусили її згодом рятуватися відступом і з'єднанням із коронним військом.

---

* Датування вказане за старим стилем, або 13 вересня – за новим, але аж ніяк не «13 серпня 1651 р.», як це пише І. Стороженко (Назв. праця. – С. 268).

ПЕРСПЕКТИВИ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД «ОПІКОЮ» МОСКВИ ПІСЛЯ 1654 р. В ПОГЛЯДАХ АЛЬБРЕХТА СТАНІСЛАВА І ЯНУША РАДЗИВІЛІВ

ОЛЕКСАНДР ЮГА
Кам'янець-Подільський

Одним з найактуальніших питань нашого сьогодення, яке активно обговорюється науковцями, політиками та суспільством в цілому, а також європейською і світовою спільнотою, є українсько-російські відносини, вірніше агресія Кремля по відношенню до України. Відразу зауважимо, що загарбницька політика Москви щодо українських земель не є чимось новим та має глибокі історичні корені. Одним з періодів, який дозволяють чітко простежити її «дружні» наміри щодо нашої держави є час після Переяслава 1654 р.

На сьогоднішній день ще досить часто можна почути звинувачення на адресу Б. Хмельницького за те, що «віддав українські землі в руки православного царя». Проте, вони не мають під собою жодних підстав, оскільки приймаючи в січні 1654 р. протекцію Олексія Михайловича, гетьман вбачав у Москві військового союзника, з допомогою якого вдалося б остаточно розгромити Річ Посполиту та завершити возз'єднання українських земель в етнічних межах Української держави – від Вісли до московського кордону. Це і була основна мета, і не більше того! Інше питання, як цим відразу ж вирішили скористатися в Москві? Саме на ці аспекти пропонуємо подивитися через призму поглядів двох представників політичної еліти Великого князівства Литовського середини XVII століття – великого канцлера Альбрехта Станіслава Радзивіла та віленського воєводи, польного гетьмана Януша Радзивіла.

У розумінні Альбрехта Радзивіла козацькій Україні російським урядом готувався статус «підданих холопів». Вагомим аргументом для литовського канцлера були конкретні заходи Кремля на теренах козацької України відразу ж після Пере-

яслава: «московитин зараз же зайняв міста й замки, зокрема Київ, вислав двох воєвод і наказав збудувати фортецю біля собору святої Софії». Оце так «допомога» Б. Хмельницькому в розбудові та зміцненні Української держави! Тобто, якщо і йшлося з боку Москви про зміцнення, то лише своєї присутності на теренах козацької України через систему воєводського правління.

У свою чергу Я. Радзивіл, дізнавшись вже про прийняття Б. Хмельницьким протекції Олексія Михайловича, висловив тривогу з цього приводу. За його словами, «Боронь Боже, аби козаки мали залишитися при Москві! Не лише з Білою Руссю і з Україною, але і з рештою Литви, підшитою до Русі, нам довелось б попроситися навіки, а також з іншими провінціями руського народу».

Виникає питання, перспектива «навіки попроситися» з окресленим регіоном пов'язувалася Я. Радзивілом з можливістю утвердження за підтримки Московії самостійної Української держави (саме такого результату очікував Б. Хмельницький від військового союзу з Москвою), чи з чимось іншим? Вважаємо, що в наведених рядках чітко простежується значно реалістичніше сприйняття литовським урядовцем намірів царя відразу ж після січневих подій в Переяславі, аніж навіть самим Б. Хмельницьким. Аналіз поглядів Я. Радзивіла засвідчує розуміння ним того, що Москва аж ніяк не допомагатиме гетьманові розбудувати Українську державу, а навпаки – всі зусилля спрямує на підпорядкування останньої своїй владі.

Не виключено, що такому баченню подій посприяв попередній негативний досвід взаємин Великого князівства Литовського з Московською державою, а також обізнаність з її самодержавними порядками й породженими ними територіальними апетитами – Смоленська війна розпочалася в 1632 р. наступом російської армії саме на Литву. Зрозуміло, для литовських владних кіл було абсолютно очевидним бажання царя повернути втрачений після невдалої для Московії війни 1632–1634 рр. Смоленськ. В цьому контексті активізація Москвою своєї зовнішньої політики (впродовж 1648–1653 рр. вона займала позицію стороннього, але дуже пильного спостерігача подій), під-

твердженням чого стала згода прийняти Б. Хмельницького «під високу царську руку»» була достатньо вагомим аргументом на користь саме такого сприйняття цілей царської політики. Тобто, все, що цікавило царя в козацькій Україні – це її мілітарний потенціал, який можна було використати проти Польсько-Литовської держави. В усіх інших відношеннях доля козацької України у Москві була вирішена – «піддані» і крапка.

Розуміючи це, наприкінці червня Я. Радзивіл в листі до Б. Хмельницького закликав, щоб «не брав на себе тягара гіршого від поганської неволі! Бо вони (цар та його урядовці – *О.Ю.*), якщо спочатку б і попускали, пізніше стали б тяжкі і нестерпні, і ніколи б їх не можна було позбутись і прогнати». Восени того ж 1654 р. він знову запевняв гетьмана, що «царська неволя буде далеко важча, ніж та, з котрої Війську Запорозькому пощастило вийти». З однієї сторони наведені слова можна трактувати як один зі способів досягнення розриву українсько-російського військового союзу (а це було головне завдання польсько-литовської політики) та повернення козацької України до складу Речі Посполитої шляхом створення різко негативного образу Московської держави. Проте, не можна ігнорувати того факту, що для литовських урядовців основна мета політики Москви щодо козацької України після Переяслава зводилася до розширення підконтрольних територій і не більше того.

Отже, як А.С. Радзивіл, так і Я. Радзивіл, говорячи про реальну загрозу для Речі Посполитої назавжди втратити козацьку Україну, пов'язували її не зі зміцненням власне Української держави, а з перспективою панування на її теренах Московії. Прослідковується чітке розуміння ними того, що Москва після Переяслава дійсно розпочне «опікуватися» козацькою Україною, але виключно в контексті властивого для Кремля бачення подальшого місця українських (і не лише!) земель в складі Московської держави. По-суті, в їх розумінні йшлося про перетворення козацької України та всього українського суспільства у «підданих холопів». Реальні заходи російського уряду впродовж наступних років після Переяслава лише підтверджують прогнози обох представників литовської політичної еліти.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УРЯДУ ГЕТЬМАНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ПОГЛЯД В. ЛИПІНСЬКОГО

СЕРГІЙ КАЛУЦЬКИЙ
Кам'янець-Подільський

Серед робіт В. Липинського немає окремої праці, присвяченої зовнішньополітичним відносинам Війська Запорізького із Великим князівством Литовським. Водночас вчений не оминув цієї наукової проблеми. Вона висвітлена ним окремим аспектом у монографіях «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького» [2] та «Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» [3].

В. Липинський стверджував, що характер взаємовідносин Гетьманщини і ВКЛ визначався у значній мірі внутрішньополітичною ситуацією в останньому, яка залежала від національної приналежності, релігійних переконань і політичних поглядів ряду шляхетських угруповань. Серед них виокремлював:

1) нащадків литовської і білоруської шляхти, які прийняли католицьке віросповідання й ополячилися; саме вони найактивніше підтримували проект унії Польщі і ВКЛ; ця частина шляхетської верстви Литви була найчисельнішою і найвпливовішою, мала підтримку польської аристократії [2, с. 345];

2) «руський нарід» (другий за чисельністю) – українська (з Підляшшя, Пинщини і Берестейщини) і білоруська православна шляхта; у переважній більшості прихильна до ідеї унії Королівства Польського і ВКЛ, але із національних і релігійних міркувань налаштована опозиційно до політики покатоличення й ополячення, яку проводив уряд Речі Посполитої [2, с. 345, 347];

3) «дисидентську» шляхту – кальвіністів, аріан та представників інших протестантських конфесій –

об'єднану навколо одного із найвпливовіших у Литві й Польщі магнатів князя Януша Радзивілла; складалася в основному із литовців, була найбільш опозиційною до Варшави й виступала за незалежний національний і державний розвиток ВКЛ [2, с. 347].

Висновки про існування трьох шляхетських течій серед шляхтичів Великого Князівства Литовського історик робив, аналізуючи такі джерела як «Інструкція громадян гродненського повіту послам на конвокацію» (червень 1648 р.), «Інструкція, дана послам від громадян упітського повіту, згромаджених у Поневежі на конвокаційний соймик 25-го червня 1648 р.», «Інструкція громадян Вітебського воєвідства» (червень 1648 р.) та аналогічний документ, наданий представникам Менського воєводства. Їх вчений знайшов у краківських архівах серед зібрання документів «Архів князів Чарторийських» [2, с. 349, 351, 523].

Із початком Української революції протистояння між різними таборами шляхетської верстви ВКЛ посилилося. «Отож із послабленням Речіпосполитої, – зазначав В. Липинський, – значно послабла ота найчисельніша верства «литовської» шляхти – сторонників польсько-литовської державної єдності, натомість кріпшали всі досі приховані сепаратистичні течії» [1, с. 347].

Вчений з'ясував, що гетьман Б. Хмельницький знав про існування різних політичних груп серед литовської шляхти і, використовуючи це, намагався:

1) не допустити до спільних злагоджених військових дій і дипломатичних кроків Польщі і Литви проти Гетьманщини [2, с. 353];

2) приєднати українські землі, що перебували у складі Великого князівства Литовського, та «розширити свій протекторат на єдиновірні білоруські землі» (історик припускав, що цього гетьман добивався під впливом православного духовенства) [2, с. 353, 355].

В. Липинський, розкриваючи проблему, дослідив, що український гетьман для втілення в життя поставлених завдань діяв наступним чином. По-перше, опирався на білоруське духовенство, православних міщан і шляхтичів й намагався заручи-

тися підтримкою опозиційної до Варшави литовської аристократії. По-друге, погрожував їй інспірувати й підтримати повстання селян – «бунт черні». По-третє, на початку виступу відправляв козацькі підрозділи, які вели бойові дії проти литовських військ й не давали їм можливості об'єднатися із польською армією [2, с. 355]. По-четверте, намагався водночас підтримувати дружні дипломатичні зв'язки із литовським панством, особливо із князем Я. Радзивіллом [2, с. 357].

Вчений, вивчаючи складні взаємовідносини між українським гетьманом і шляхетством ВКЛ, використав щоденник дипломата й письменника-мемуариста Казимира-Пилипа Обуховича [2, с. 355; 4]. Посилався на універсал Б. Хмельницького від 17 (27) липня 1648 р. із Паволочі про заборону козакам грабувати маєтки литовського панства [2, с. 357; 1, с. 58–59]. Досліджуючи його дипломатичні контакти із князем Я. Радзивіллом, стверджував, що «тайну взаємного стосунку цих двох великих людей тієї доби зберігають недосліджені досі фоліяли багатого Несвіжського архіву» [2, с. 357].

Вчений, опираючись на доступний матеріал, припустив можливість існування між ними таємного порозуміння. Свою думку обґрунтовував свідченнями московського посла Унковського від початку 1649 р., що у період безкоролів'я 1648 р. між гетьманом і князем було укладено «договор», «щоб Гетьман, Військо Запорозьке і Крим литовської землі не воювали, а литовське військо ляхам не допомагало» [2, с. 363].

Якщо такі домовленості й були, то подальшого розвитку вони не отримали. Події революції і тиск уряду Речі Посполитої на Я. Радзивілла за його опозиційність до нового короля Яна Казимира розвели українського гетьмана і литовського князя по різних ворогуючих таборах. Ситуація змінилася із початком шведсько-польської війни 1655–1660 рр.. Я. Радзивіл у серпні 1655 р. прийняв протекцію шведського монарха Карла X Густава на таких умовах, на яких ВКЛ входило до складу Речі Посполитої. В. Липинський досліджував ці події у контексті формування міжнародного союзу Бранденбургу, Волощини, Гетьманщини, Литви, Молдавського князівства, Семигороду та Швеції, спрямованого проти Польщі, Московського царства і

Кримського ханства [2, с. 347]. У цих умовах Україна і ВКЛ були пов'язаними системою міжнародних договорів, яку історик умовно назвав балто-чорноморською коаліцією [3, с. 42–43]*.

Отже, В. Липинський у своїх історичних роботах не оминув увагою проблеми взаємовідносин Української держави із Великим князівством Литовським за гетьманування Б. Хмельницького. В ході досліджень опирався на доступний джерельний матеріал та наявні на той час наукові праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Документи Богдана Хмельницького / [Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич]. – К., 1961. – 739 с.
2. *Липинський В.К.* Твори / В.К. Липинський. – Філадельфія–Пенсильванія, 1980. – Т. 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / [За ред. Р. Залуцького, Є. Зиблікевич]. – С. ХСVIII+637+[1].
3. *Липинський В.К.* Твори / В.К. Липинський. – Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1991. – Т. 3. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / [Ред. Лев Р. Білас, Ярослав Пеленський]. – С. LXX+346.
4. *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року: східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я. Федорук. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с.+80 с. іл.
Обухович Филип Казимир // [Електронний ресурс] // Режим доступу:
https://ru.wikipedia.org/wiki/Обухович,_Филипп_Казимир.

---

* Див. також: *Федорук Я.* Віленський договір 1656 року: східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття / Я. Федорук. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с.+80 с.

ЛИТОВСЬКА ВЕРХІВКА ТА «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ»: ПОЛІТИКА ШЛЯХЕТСЬКО-МАГНАТСЬКИХ КІЛ ВКЛ СТОСОВНО КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1654–1667 рр.

ВОЛОДИМИР ГАЗІН
Кам'янець-Подільський

«Українське питання» постало в якості одного з ключових в період російсько-польської війни 1654–1667 рр. Якщо зацікавленість у його вирішенні з боку правлячих кіл як Польського королівства, так і Московської держави була очевидною (фактично від вирішення «українського питання» на свою користь залежав результат боротьби за першість в регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЕ), а також як у Варшаві, так і в Москві стосовно України виношувалися конкретні політичні, військові та економічні плани), то в Литві позиція стосовно України сформувалася під впливом військово-політичної ситуації, що склалася в ході війни в перші її роки (1654–1655), а саме московської окупації практично всього ВКЛ.

Позиція керівництва ВКЛ по «українському питанню» та відповідні політичні його дії були зумовлені кількома чинниками. Насамперед, литовці змушені були таким чином формувати свою українську позицію, щоб жодним чином не спровокувати якусь негативну реакцію з боку Москви (мир з Москвою там розглядали як засіб збереження своїх маєностей та влади) та її подальшу агресію. Відтак, коли королівський двір та його прихильники в Короні поставили собі за мету добитися примирення (навіть шляхом компромісу) з козацькою Україною, щоб таким чином здобути перевагу для війни проти Москви, литовці виступали категорично проти, навпаки, закликаючи до жорстких заходів стосовно України та примирення з Москвою. Власне за таких умов шляхта та магнатерія ВКЛ склали значний відсоток «партій війни» річпосполитського політикуму в ставленні до України. При цьому частину, чи не найбільш

радикальну. Слід відзначити, що Литва також піддавалася масованому тиску з боку Москви. До впливових представників литовської магнатерії та шляхти були направлені царські посланці, які різними шляхами (де погрозами, де обіцянками царських ласок, а де прямим підкупом) намагалися прихилити литовців до підданства царю. Як наслідок це унеможливило кроки з боку Литви, які б суперечили інтересам Москви. Другий чинник був пов'язаний з традиційною опозиційністю литовської верхівки по відношенню до Корони. У Литві були вкрай незадоволені домінуючою позицією Польщі у дуалістичній державі, неспроможністю Варшави надати військову допомогу тоді як саме землі ВКЛ опинилися на передовому рубежі перед як московською, так і шведською загрозою. Насамкінець, на позицію литовців стосовно України мала вплив і внутрішньо-литовська політична боротьба. Відтак, коли «партія Ралзівіллів», ще з самого початку Української революції демонструвала схильність до переговорів та порозуміння з українським гетьманським урядом, то їх опоненти (Павел Сапєга, Вінцент Госевській, Кшиштоф Пац) в піку своїм супротивникам займали протилежну позицію.

Загалом політика литовської верхівки, її позиція по Україні відіграла суттєву роль в ході російсько-польського протистояння та визначила шляхи вирішення «українського питання». Як наслідок, мир з Москвою був куплений ціною поділу України у 1667 р.

КОНФЛИКТ В ГОРОДСКОЙ ОБЩИНЕ: ПУТИ ЕГО РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ КОНФЛИКТА РАДЦЫ ГОРОДА ПИНСКА ИВАНА ЛЕВАШЕВИЧА И ПИНСКОГО МАГИСТРАТА 1650–1670-х ГОДОВ

АЛЕКСАНДР ДОВНАР

Минск

В 1648 г. город Пинск поддержал выступление казаков и произошло “пинское восстание”. В результате его подавления войсками ВКЛ Пинск был значительно разрушен: пожар, который возник во время штурма, практически уничтожил город.

Во время этого пожара в Пинске сгорели оригиналы городских привилеев. В 1650 г. пинские мещане, отправили к королю польскому и великому князю литовскому Яну Казимиру делегацию в составе радцев Ивана Левашевича, Стефана Казановича, городского писаря Фёдора Еростафиевича с просьбой подтвердить городские права и свободы, а также привилеи, выданные г. Пинску предыдущими монархами. Для делегации городская община выделила денежное обеспечение – “сумму немалую”. Однако этих денег делегации не хватило, поэтому один из ее членов И. Левашевич потратил на общественные нужды 1400 зл. собственных средств.

По возвращении в Пинск делегация предоставила отчёт о расходовании выделенных им денежных средств. Магистрат и община приняли отчет, но не утвердили реестр расходов личных средств Ивана Левашевича, хотя последний представил необходимые финансовые документы (облиг на его имя на сумму 1400 зл. с соответствующими печатями и подписями). Пинский магистрат и городская община заявили, что они не давали предварительного согласия на осуществление И. Левашевичем данных финансовых операций.

Дело в том, что отправляя делегацию к монарху, пинский магистрат выдал ее членам чистые бланки (с вышеуказанными подписями и печатями) для оформления в случае необхо-

димости “требуемых” документов. Левашевич воспользовался ими и на одном из “чистых бланков” записал облиг на своё имя на сумму потраченную им на городские нужды. Дело с самого начала представлялось сложным. Ещё более оно усложнилось событиями войны Речи Посполитой и России 1654–1667 гг., в ходе которой Пинск несколько раз подвергался захватам, разорениям, пожарам. В результате пропало большинство бумаг И. Левашевича, сохранился только вышеназванный облиг. И. Левашевич продолжал требовать от городской общины возвращения долга, город отказывался платить по облигу.

Конфликтующие стороны неоднократно обращались в ассесорский суд ВКЛ. Одни судебные заседания заканчивались в пользу И. Левашевича, другие – в пользу пинского магистрата. Сложилась парадоксальная ситуация: две конфликтующие стороны имели на руках решения суда в свою пользу и старались их реализовать. Пинский магистрат арестовывал имущество (товары, магазины) И. Левашевича в Пинске. Были попытки арестовать самого И. Левашевича, которому удавалось избежать ареста.

И. Левашевич, в свою очередь, предоставлял органам местной власти в соседних с Пинском поветах декреты в свою пользу и арестовывал товары пинских купцов и даже самих купцов в Луцке, Кобрине. В итоге городская община Пинска вынуждена была выкупать из-под ареста своих мещан и их имущество. В результате многолетнего противостояния претензии сторон значительно выросли (сюда уже входили и расходы на судебные издержки, неполученная прибыль и т.д.).

После одного из заседаний ассесорского суда дело было направлено на рассмотрение комиссарским судом в Пинске. Суд был назначен на 7 апреля 1671 г. Комиссарами были избраны урядники Пинского повета. После долгого изучения документов и рассмотрения дела по существу суд вынудил стороны пойти на взаимные уступки. С одной стороны, И. Левашевич отказался от претензий к городской общине, что и сообщил письменно в обращении к пинским “бурмистрам, радцам, лавникам, писарам, цехмистрам, мещанам, купцам”. С другой стороны, пинский магистрат отказался от претензий к И. Левашевичу.

Рассматриваемый конфликт возник по вопросу якобы финансовой задолженности магистрата перед своим мещанином, радцем. Разбирательство осуществлялось исключительно в рамках правового поля, основывалось на судебных решениях. Показательно, что конфликт в конечном итоге разрешился взаимосоглашением сторон.

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В ОБГОВОРЕННІ УКРАЇНСЬКИХ СПРАВ З РОСІЙСЬКИМ РЕЗИДЕНТОМ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ПРОКОФІЄМ ВОЗНІЦИНИМ (1688 р.)

В'ЯЧЕСЛАВ СТАНІСЛАВСЬКИЙ

Київ

Опрацювання документів Російського державного архіву давніх актів, а саме фонду 79 “Зносини Росії з Польщею”, дає змогу залучити до наукового обігу значну кількість фактів з історії дипломатичних відносин Речі Посполитої з Російською державою, значною мірою щодо питань, які стосуються України. Свої плоди дають і спроби поглянути на залучення до дипломатичних справ з боку Речі Посполитої представників Великого князівства Литовського. У сфері названої проблематики маємо дані про зустрічі П. Возніцина у 1688 р., який був резидентом у Речі Посполитій в 1688–1689 рр., з віленським воєводою та великим гетьманом литовським Казимиром Яном Сапігою, гетьманом польним литовським Юзефом Богуславом Слушкою, підканцлером литовським Домініком Миколаєм Радзивіллою, полоцьким воєводою Домініком Міхалом Слушкою, маршалком надвірним литовським Яном Каролем Дольським.

На цих зустрічах обговорювалася низка питань, котрі мали пряме відношення до України: дії російських і українських військ проти Криму та їх координація з воєнними заходами Речі Посполитої проти Османської імперії, особливості іменування

правобережного гетьмана Андрія Могили та поїздки його представників на Січ, несанкціоновані Москвою поїздки українських козацьких посланців до Яна III Собеського.

Коротко у хронологічному порядку оповімо про виявлені нами дані про такі контакти. 11 квітня П. Возніцин бачився у Вільно з Д. Радзивіллою. На зустрічі були присутні й Ю. Слушка та Д. Слушка. Поряд з іншими питаннями російський дипломат говорив про неправомірність іменування А. Могили гетьманом Війська Запорозького, а підканцлер у відповідь запевняв у негайній відправці до А. Могили королівської грамоти з заборною правобережному козацькому очільнику надалі так себе називати. 22 квітня також у Вільно російський представник зустрічався з К. Сапігою. П. Возніцин повідомив литовському гетьману про військові заходи Москви: відправку російських військ на чолі з боярами та воєводами Василем Голіциним і Борисом Шереметєвим до кордону з противником; спрямування окольничого й воєводи Леонтія Неплюєва й гетьмана Івана Мазепи зі значними силами у військовий похід під турецькі містечка на Дніпрі з додатковим завданням збудувати фортеці на р. Самарі; направлення на Запорожжя перед виступом цих сил думного дворянина і воєводи Григорія Косагова з військами для ведення воєнних дій під згаданими турецькими містечками. При цьому російські монархи висловлювали сподівання на одночасну відправку королем польських та литовських військ проти турків і Білгородської Орди, а також на наступальні воєнні акції проти Османської імперії з боку Австрії та Венеції. Згадав резидент і про перебування хана в Криму внаслідок заходів російської влади. У відповідь представники ВКЛ з вдячністю та похвалою відгукнулися на відомості про заходи царської сторони. Також К. Сапіга інформував резидента про дії литовських та коронних військ, сум'яття в турецькій столиці, зібрання в Криму військ з Білгородчини, страх у турків і панічні настрої у татар щодо можливого завоювання Криму царськими силами.

19 і 20 червня 1688 р. П. Возніцин мав розмови у Варшаві з бельзьким воєводою Марком Матчинським та з Домініком Радзивіллою, яким повідомив про перебування хана з усіма

військами в Криму. Поряд з подякою за дії російської сторони воєвода й підканцлер висловилися за завоювання Криму царськими військами.

20 вересня 1688 р. на зустрічі в Золочеві з представниками короля Марком Матчинським, Яном Дольським, хелмським каштеляном Станіславом Зигмунтом Друшкевичем та реєнтом коронної канцелярії Станіславом Антонієм Щукою П. Возніцин ще раз підняв питання про неправомірні дії А. Могили – іменування гетьманом Війська Запорозького, а також говорив про відправку від нього посланців на Запорозьку Січ з закликами до себе козаків. Далі мала місце коротка дискусія з приводу іменування, а також прозвучала подяка польсько-литовській сторони за попередження про “зраду” правобережного полковника Семена Палія. При цьому було згадано про попередження раніше передане царям щодо “великої зради” колишнього гетьмана Івана Самойловича. А 22 вересня П. Возніцин бачився з М. Матчинським від якого отримав запевнення, що відповідь на підняті ним питання буде зроблена після проведення консилиуму короля з сенаторами.

12 грудня росіянин зустрічався на королівському дворі у Варшаві з Домініком Радзивіллою, маршалком надвірним коронним Ієронімом Августином Любомирським, познанським біскупом Станіславом Яном Вітвіцьким, Марком Матчинським, мальборкським воєводою Ернестом Денгоффом. На цих перемовинах російський резидент підняв проблему приїзду посланців – козаків з Війська Запорозького до короля, що, за його словами, суперечило угоді 1686 р. Представники польської влади відповіли на це обіцянкою донести Яну III Собеському про запит резидента.

В продовження цієї зустрічі 24 грудня росіянин бачився з М. Матчинським та Д. Радзивіллою. Воєвода говорив, що про А. Могили король буде мати консилиум і потім передасть свою відповідь. Стосовно ж приїзду запорозьких посланців король наказав оголосити, що ні з Запорожжя і ні звідки посланці від царських підданих до нього не приїжджали. П. Возніцин натомість стверджував, що посланці були й закликав чинити згідно з договором. На це обидва сенатори відказали, що доне-

суть про справу королю. І за два дні на розмову до резидента приїжджав королівський секретар Самойло Рожицький.

Таким чином найважливішими питаннями щодо України, котрі обговорювалися під час зустрічей представника російської влади з представниками ВКЛІ, або за їх участю, були питання війни з Османською імперією, зокрема з Кримським ханством, у якому була активно задіяна Українська держава, а також контакти Яна III Собеського й А. Могили з українським козацтвом з підвладних царям теренів.

**IV Міжнародна наукова конференція «Україна
і Велике князівство Литовське
в XIV–XVIII ст.:
політичні, економічні, міжнаціональні
та соціокультурні відносини
в загальноєвропейському вимірі»**

16–19 вересня 2015 р.
Кам'янець-Подільський

Тези доповідей

Відповідальний редактор
Валерій Смолій

Оригінал-макет *Зубець Л.*

Підписано до друку 10.09.2015 р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 5,35. Обл. вид. арк. 5,0.
Тираж 300. Зам. 28. 2015.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4